

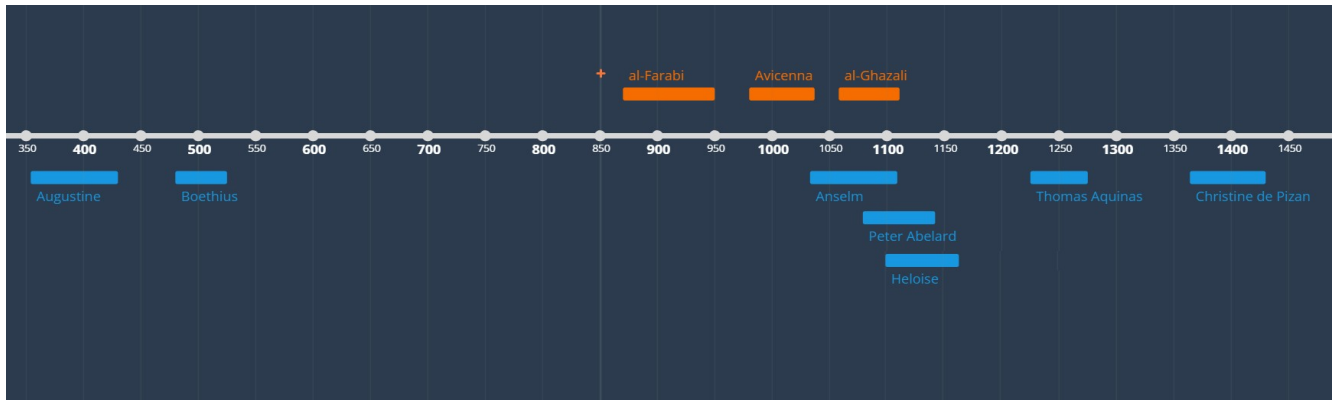
Middeleeuwse filosofie 2026

Inhoudsopgave

Table of Contents

Inhoudsopgave.....	2
Introductie.....	3
Indeling van de cursus.....	3
Augustinus.....	6
Aantekeningen.....	6
Augustinus.....	11
Aantekeningen.....	11
Studievragen.....	11
Boëthius.....	18
Aantekeningen.....	18
Studievragen.....	20
Anselmus van Canterbury & Gaunilo van Marmoutiers.....	26
Aantekeningen.....	26
Studievragen.....	28
Thomas van Aquino.....	33
Aantekeningen.....	33
Studievragen.....	38
Avicenna.....	43
Aantekeningen.....	43
Studievragen.....	49
Al Farabi.....	50
Aantekeningen.....	50
Studievragen.....	52
Abelard en Heloïse.....	56
Studievragen.....	56
Abelard.....	57
Studievragen.....	61
Willem van Ockham.....	63
Studievragen.....	67
Al-Ghazali.....	68

Introductie

Indeling van de cursus

Van antieke naar middeleeuwse filosofie: college 2 en 3

- Augustinus
- Boethius

Schrijvers die schreven in de overgang van de late oudheid naar de middeleeuwse filosofie. Er wordt gekeken naar hoe de antieke filosofie wordt getransformeerd.

Filosofie en religie: college 4 en 5

Behandelt de verhouding tussen rationaliteit en geloof

- 1) Anselmus
- 2) Thomas van Aquino

Anselmus bedacht het **ontologisch godsbewijs**. Thomas van Aquino verwierp dit weer en bracht **5 nieuwe godsbewijzen** in op basis van de interpretatie en herontdekking van Aristoteles.

Kentheorie: college 6

- Avicenna

Avicenna interpreteert ook in belangrijke mate Aristoteles. Arabische filosofen lazen Aristoteles uitgebreid en via de Arabische filosofen is Thomas in contact gekomen met Aristoteles. Hierin wordt vooral de ziel behandeld en hoe deze zich verhoudt tot andere zielen zoals planten en dieren en wat we wel en niet over de wereld kunnen kennen.

Politieke filosofie: college 7

- Al Farabi

Ethiek en feminisme: college 8 en 9

- Peter Abelard en Heloise
- Christine de Pizan

Logica en metafysica: college 10 en 11

- Willem van Ockham
- Al Gazali

We gaan kijken naar de scholastieke traditie die ontstaat vanaf de tijd van Thomas van Aquino. We gaan kijken naar het Universalia probleem en met Al Gazali gaan we kijken naar het **occasionalisme**. Het idee dat alles een uitdrukking is van het Goddelijke.

Waarom geschiedenis van de filosofie?

1. Puur antiquarisch: geschiedenis om de geschiedenis.

Interesse in de geschiedenis om de geschiedenis zelf

2. Op zoek naar *directe relevantie voor hedendaagse filosofie* (in middeleeuwse filosofie m.n. bij logica, godsdienstfilosofie, en filosofie van de geest)

Voor sommige filosofische kwesties is de middeleeuwen een veel uitgebreidere voedingsbodem dan de hedendaagse tijd. Dit kwam door thema's zoals logica, godsdienstfilosofie, en filosofie van de geest. Sommige thema's die in de middeleeuwen werden bestudeerd worden nu minder behandeld.

Bijvoorbeeld logica waarover Kant zij dat deze na Aristoteles "af" was maar daar is met Russel en Frege en het logisch empirisme en de analytische filosofie een sterke verandering in gekomen. In de scholastiek was de logica een belangrijk onderwerp onder meer met **Willem van Ockham** en vertoond veel overeenkomsten met de logica in de 20ste eeuw.

Het tweede onderwerp is godsdienstfilosofie. Vooral na de wetenschappelijke revolutie is deze erg ondergesneeuwd geraakt

De filosofie van de geest ofwel kenleer is vooral gebaseerd op het dualisme van Descartes en daar is veel kritiek op in de hedendaagse tijd. Het idee van een embodied soul vinden we eigenlijk al heel veel terug in de antieke filosofie < **zoals bij Aristoteles met zijn immanente ziel, scheiding tussen vorm (ziel) en materie** >. Hierdoor bestaat er ook meer ruimte voor een dierlijke of plantenziel.

3. Conceptuele genealogie: hoe zijn zgn. 'vanzelfsprekende' hedendaagse concepten en problemen ontstaan? (bijv. mens/dier onderscheid, misogynie)

De historische ontwikkeling van concepten zoals bijvoorbeeld de "genealogie van de moraal". Voorbeeld hiervan is ook de definitie van de ziel die vanaf Descartes dualistisch was en de dieren als louter mechanisch werden gezien maar wat bij de antieke filosofie zeker niet altijd het geval was. Ook veel misogynie argumenten hebben een lange ontstaansgeschiedenis.

4. Op zoek naar vreemdheid: een manier om je bewust te worden van impliciete aannames en referentiekaders in hedendaagse filosofie (bijv. contemporaine filosofische genres, opdeling van disciplines, atheïsme)

Op zoek naar vreemdheid om de vreemdheid zelf door de manier waarop ze geschreven en de wereld waar ze in geschreven zijn. Dit kan je bewust maken van impliciete aannames en daardoor het bevragen van je denkkader. Kan ervoor zorgen dat je op een nieuwe manier naar de wereld gaat kijken.

Wat is middeleeuwse filosofie?

‘Middeleeuwse filosofie’ refereert naar de denksystemen die hun wortels hebben in de antieke filosofische scholen van Athene en Alexandrië (antieke + laat-antieke Westerse Filosofie)

NB: antieke filosofie staat aan de wieg van niet één, maar vier relatief zelfstandige (geografisch/cultureel/taalkundig/religieus afgezonderde) filosofische tradities:

1. Christelijke Latijnse filosofie (Westerse Romeinse rijk)
2. Christelijke Griekse filosofie (Byzantijnse rijk)
3. Joodse filosofie
4. Islamitische filosofie

Wij besteden aandacht aan 1 en 4, in eerste instantie is Grieks nog wijdverbreid maar later in de middeleeuwen spreekt men in het westen uitsluitend Latijn waardoor veel antieke teksten niet meer beschikbaar zijn. Marsilio Ficino (1433–1499) vertaalde pas weer voor het eerst de werken van Plato, waardoor veel van Plato niet beschikbaar was in de middeleeuwse periode, en herinterpreteerde onder meer Timaeus en via de Arabische traditie worden werken van Aristoteles vertaald.

Belangrijke factoren in de ontwikkeling van deze verschillende tradities:

- De (on)beschikbaarheid van antieke bronnen (Aristoteles, Plato)
- Vertaalbewegingen: Grieks – (Arabisch, Hebreeuws) – Latijn

Tussen 500 AD en 1000 AD werd er weinig nieuw filosofisch werk geproduceerd, er werd vooral samengevat en bewaard en het maken van compendia. Isidorus van Sevilla (Cartagena, 560 - Sevilla, 4 april 636) maakte een soort encyclopedie van de kennis van de oudheid. Dit kwam ook door minder mobiliteit in die tijd. De “dark ages” zou je kunnen categoriseren tussen 500AD en 1000AD waarin geen nieuw filosofisch werk werd geproduceerd

Augustinus

Aantekeningen

Introductie

“Als de zogenaamde filosofen – en in het bijzonder de Platonisten – iets hebben gezegd dat in harmonie is met ons geloof, dan moeten we er niet voor terugdeinzen, maar het ons eigen maken, en het terugvorderen van hen die er verkeerd gebruik van maken.” (Augustinus, De doctrina christiana II 40.60)

Hierin komt de botsing tussen de heidense cultuur en de christelijk cultuur tot uiting, de christenen zullen wel even in het licht van Christus de oude tradities op de juiste wijze interpreteren. Veel christenen waren van mening dat filosofen voor Christus weinig nuttigs te melden hadden omdat ze immers heidense goden aanbaden. Augustinus verzette zich hiertegen en pleit er juist voor het waardevolle te behouden en op een “goede” manier te gebruiken (**appropriatie**).

Plato zelf komt weinig rechtstreeks in contact met de christelijke denkers maar wel via het (neo)platonisme met de nadruk over het metafysische element van Plato's werk. Plato zelf is slechts beperkt geïnteresseerd in de metafysica maar is vooral geïnteresseerd in politiek en ethica. Het traditionele beeld van Plato als diegene die de ideeën wereld introduceerde is sterk historisch bepaald. Als we het hebben over het platonisme dan hebben we het over Plotinus en het neoplatonisme is wat daarna komt.

Centrale vragen

- Hoe gingen Christelijke filosofen om met de heidense filosofie van de Oudheid, en specifiek met de (neo)platoonse filosofie?
- Wat voor conceptie van filosofie hebben de auteurs van deze periode? Waar is filosofie volgens hen voor bedoeld?
- Hoe komt dat naar voren in het (semi-autobiografische) soort tekst dat zij schrijven?

In het begin werd de filosofie nog erg gezien als een ethische aangelegenheid, hoe moet ik leven? Augustinus zou de eerste zijn die de een autobiografie schreef. Boethius schreef een dialoog tussen hemzelf en vrouwe filosofie. Door zijn achtergrond waarbij hij eerst in contact kwam met de filosofie en daarna met het christendom is hij een belangrijke schakel. Zijn vader was heidens en zijn moeder christelijk.

Ontwikkeling van de definitie van filosoof

In de middeleeuwen en daarvoor draaide de filosofie vooral om de vraag, hoe moet ik leven? Zo zie je dat de definitie gaandeweg de traditie langzaam veranderd. In de scholastiek worden vooral theoretische vraagstukken behandeld waarbij er een verschuiving van het ethische naar het theoretische is ook herkenbaar van het niet institutionele naar het institutionele.

Augustinus is een cruciale figuur in deze overgangperiode

- Hij ziet het als zijn taak om de heidense antieke filosofie in een christelijk kader te herinterpreteren
- De (neo)platoonse elementen die hij zo introduceerde, zijn heel belangrijk voor de verdere ontwikkeling van christelijke theologie/filosofie
- Hij zal gedurende de hele middeleeuwen (en daarna) als een intellectuele autoriteit beschouwd worden (zoals we in de komende colleges vaak zullen zien)
- Augustinus' conceptie van filosofie gaat uiteindelijk om de praktische vraag van hoe men moet leven, net als de meeste antieke filosofie; we zullen zien dat latere middeleeuwse filosofie meer om theoretische vraagstukken gaat draaien

Over het leven van Augustinus

- Christelijk opgevoed door moeder, maar niet praktiserend
- Vanaf 376 (22 jaar): lid van gemeenschap van manicheeërs. Het **manicheïsme** was een syncretische stroming die uitgaat van een metafysisch dualisme tussen goed en kwaad. Dit was een stroming binnen het Christendom, die later door A. zelf als 'ketterij' wordt bestempeld.
- NB: Augustinus leefde in een periode waarin er een veelheid aan Christelijke 'culten' naast elkaar bestonden en met elkaar concurreerden. (Conceptuele genealogie: veel dingen die wij geneigd zijn om als 'inherent aan het Christendom' te zien, hebben hun oorsprong in figuren als Augustinus; bijv. de (neo)platoonse invloeden.)
- Augustinus raakte geïnteresseerd in filosofie (via het werk van **Cicero**), daarna specifiek in dat van de **(neo)platonisten**

Het ontstaan van het christendom

In het begin waren er veel verschillende stromingen die met elkaar concurreerden, in tegenstelling tot de huidige consensus binnen de kerk. Dit is een voorbeeld van conceptuele genealogie. Het afzien van het metafysisch dualisme en het aannemen van een monisme, met zijn oorsprong in het neoplatonisme, is specifiek iets wat aan Augustinus kan worden toegekend

Augustinus ontmoet Ambrosius

Augustinus verhuist naar Milaan en leert daar Ambrosius kennen, die hem boeit door zijn manier van spreken en een andere (minder letterlijke) kijk op de Bijbel laat zien

Bekering van Augustinus

Augustinus verblijft op het landgoed Cassiciacum, buiten Milaan. In de tuin hoort hij een kind zingen: tolle, lege. Hij pakt de Bijbel op en leest een willekeurige passage (Romeinen 13: 13–14). Op dat moment besluit hij zich eindelijk te bekeren

12 De nacht loopt ten einde,
de dag is genaderd!-
ontdoen wij ons dan van
de werken van het duister
en kleden wij ons met
de wapenrusting van het licht!-

13 wandelen wij in goede vorm,
als op de dag!-
niet in zwelgpartijen en drinkgelagen,
niet in beslapingen en teugelloosheden,
niet in twist en naijver.

14 Nee, kleedt u met de Heer, Jezus Christus,
en laat de zorg voor het vlees
niet betekenen dat u begeerten kóestert!

Plotinus zag zichzelf als Platonist

Tegenwoordig zien we Plotinus als een neoplatonist maar hijzelf zou zich gezien hebben als een platonist omdat hij slechts het werk van Plato interpreteerde. Neoplatonisme wordt in het moderne gezien als een grondige herinterpretatie van Plato en daarom wordt het het neoplatonisme genoemd.

(Neo)platonisme (een zeer korte samenvatting)

- ‘Neoplatonisme’ is een moderne term: zelf noemden de Neoplatonisten zich Platonisten, en zagen continuïteit tussen hun werk en dat van Plato
- Met de term moderne term ‘Neoplatonisme’ wordt geduid op het gedachtegoed van Plotinus (3e eeuw n.C.) en door hem geïnspireerde denkers, zoals Porphyrius, Iamblichus, en Proclus
- Belangrijkste kenmerken: **theorie van hypostasen**, met als hoogste principe **het Ene**, waaruit de rest van de werkelijkheid ‘voortvloeit’ (**emanatietheorie**)
- Binnen deze ontologie is er dus geen plaats voor een principe van het kwaad; alles is fundamenteel goed, omdat het afkomstig is van het Ene. Wel is het zo dat de lagere hypostasen, incl. die van de materiële werkelijkheid waarin wij ons bevinden, een soort ‘slappe aftreksels’ zijn van de hogere werkelijkheid
- Ieder wezen heeft volgens Neoplatoonse denkers het natuurlijke verlangen om terug te keren tot het Ene. Het kan (bij mensen) echter ook fout gaan: we kunnen ons verliezen in het wereldse en vergeten dat dit slechts een afspiegeling is van een hogere realiteit

Het ene ← → de Geest (het nous) ← → de (wereld)ziel ← → de werkelijkheid

- Het Ene kan niks over gezegd worden, het is volkomen goed.
- De geest is de wereld van de ideeën
- De wereldziel is de samenstelling van alle individuele zielen (oorsprong van het leven)
- De werkelijkheid is de materiële werkelijkheid zoals wij die kunnen waarnemen

De hypostasen gaan de werkelijkheid naar het ene maar het ontstaan begint juist bij het Ene.

Het Kwaad binnen het Platonisme

Het is geen aparte kracht maar wij ervaren het slechts als kwaad omdat we de dingen vanuit de werkelijkheid bekijken.

Het Goede als Jezus christus

Het goede ofwel de weg terug naar het Ene wordt door christenen gezien als Jezus, de weg, de waarheid en het leven. Waar het Ene binnen het neoplatonisme als een abstract principe wordt gezien wordt het goddelijke binnen het christendom een persoonlijke God.

De vermenging van geloof en filosofie

Vóór 395AD was er geen radicaal onderscheid tussen geloof en filosofie en de verhouding tussen geloof en filosofie ondergaat een verandering (ca. 395 AD). Na 395 AD komt er een sterkere nadruk op het geloof, dat noodzakelijk is voor verlossing (met rede alleen kom je er niet). Het ontbrak de Platonisten uiteindelijk aan ware kennis, want aan hen ontbrak het geloof. ‘credo ut intellegam’: ik geloof opdat ik begrijpen kan

Romeinen 1 20-22

20 Want vanaf de schepping der wereld
wordt al wat onzichtbaar is van hem
aan zijn daden opgemerkt en gezien:
én zijn altijddurende kracht
én zijn goddelijkheid,
zodat zij niet te verontschuldigen zijn,

21 een opvoeder van onbezonnenen,
onderrichter van onmondigen,
in bezit van de gestalte van de kennis
en van de waarheid in de Wet,-

22 Daarom zal uit de werken van een wet
alle vlees voor zijn aanschijn
niet worden gerechtvaardigd;
want door een wet
is er kennis van zonde.

Augustinus

Aantekeningen

13 boeken (**boekrollen**) of hoofdstukken waarin hij zijn bekering beschrijft tot het christendom. Het boek is **protreptisch** (wilt de lezer in een bepaalde richting duwen). Hij wil de lezer bewegen tot bekering.

Augustinus was een goed opgeleid redenaar en dus moeten we zijn werk met een korreltje zout nemen. Hij overdrijft een en ander om voor te komen dat hij de grootste zondaar was om zijn ontwikkeling des te meer te benadrukken.

Studievragen

Augustinus, *Confessiones*

Algemeen

- Vergelijk sectie 1 en 7 van boek I en sectie 1 en 5 van boek II. Tot wie richt Augustinus zich met zijn werk? Met welk doel schrijft Augustinus over de zonden die hij in zijn vroegere leven heeft begaan?

Hij schrijft aan zijn medemensen die hoe diep ze ook in de put zitten, zich tot god moeten richten die altijd nabij is. Hij schrijft over zijn eigen zonden omdat hij inzichtelijk wil maken dat God ook in hem was ondanks al zijn begane zonden. Hij richt zich enerzijds tot de lezer en anderzijds tot god. Het lijkt een soort driehoeksverhouding tussen Augustinus, de lezer en God.

“Laat mij spreken, want ik richt me toch tot **uw mededogen** en niet tot een mens die me misschien uitlacht?” (I.7)

“Nu wil ik de ontluisterende dingen in herinnering roepen die ik heb gedaan, het aardse bederf van mijn ziel. Niet omdat ik ervan houd, maar omdat ik graag wil houden van u, mijn God. Het nagaan van mijn slechte wegen smaakt mij bitter, **maar mijn motief is liefde voor uw liefde**. En ik hoop dat **u daardoor smaak** krijgt voor mij, zoetheid die niet bedriegt, zoetheid vol geluk en zekerheid.” (II.1)

“Aan wie vertel ik dit eigenlijk allemaal? **Nee, niet aan u, mijn God**, maar wel onder uw ogen aan **mijn medemensen**, aan die paar mensen die dit geschrift in handen krijgen. En waarom? Natuurlijk om mijzelf en iemand die dit ooit leest te laten beseffen dat wie tot u moeten roepen uit wat voor diepte dan ook.” (II.5)

Welke (Neo)platoonse elementen kun je herkennen in Augustinus' bespreking van goedheid, zonde, de menselijke conditie, de verhouding tussen lichaam en ziel, en de aard van God?

Goedheid

“Het huis van mijn ziel is te klein om u binnen te laten”, Plotinus spreekt over de de ethische fase waarin de ziel wordt gezuiverd en dat het goede is zich te richten op de geest ofwel het Ene en uiteindelijk eenwording met het Ene

Zonde

- “Zelfkennis is erg belangrijk” zegt Plotinus en vandaar dat Augustinus zegt: “Heb ik tegenover u niet getuigd van al mijn zonden”, Zondebesef ofwel zelfkennis is het begin
- “Je aan wellust overgeven, dat is zonde”, ook dit is een verwoording van Plotinus’ zijn gerichtheid op het aardse

Menselijke conditie

- De mens kent zijn oorsprong niet meer, de mens is vergeten dat hij uit het ene is voortgekomen en heeft zich volledig op het aardse gericht, vandaar het begin waarin Augustinus zich afvraagt: “
- “Voor hen telde alleen het verzadigen van onverzadigbare verlangens naar rijkdom die eigenlijk armoede is en naar roem die niks voorstelt”. Plotinus verwoordt het als “de verachtelijkheid van materiële dingen” en de ziel die zich in plaats van gerichtheid op het aarde zich moet richten op de ideeën die voortkomen uit “het Ene”

Verhouding tussen lichaam en ziel

- De ziel is teveel op het lichaam gericht en moet zich op de geest van God gaan richten

De aard van God

- “Ben ik niet overal, in de hemel en de aarde”, Plotinus omschrijft het als “Ziel, geest en het Ene bevinden zich in onszelf” oftewel God is in ons allen.
- “Zonder zelf te veranderen verandert u alles. U bent nooit nieuw, nooit oud en maakt alles nieuw”, Plotinus schrijft: “Het Ene produceert iets zonder zich te bewegen en zonder zich van zichzelf af te wenden” oftewel gods onveranderlijkheid en het feit dat hij al wat is beroert zonder beroering
- Hij noemt God ook “het Ene”, de oorsprong van alles

Samenvatting van Kyrke

- Alles is afkomstig uit **één principe van goedheid**; er is geen principe van het kwaad (NB: in tegenstelling tot in het manicheïsme). Alle zonden zijn gericht op een immanent goed, dat een perversie is van het transcendente goed.
- De menselijke ziel heeft een natuurlijk **verlangen naar het goede/God**, maar moet daar wel aan **herinnerd** worden, want kan zich ook verliezen in het vele/de materiële wereld
- Wanneer de ziel zich verliest in het wereldse, is er sprake van een **‘dwaling’ of ‘perversie’**
- Dit is mogelijk (**verliezen in het wereldse**) omdat de mens beschikt over een **vrije wil**: de tragedie van de menselijke conditie is dat de mens daardoor heeft kunnen breken met de eenheid van de schepping (dit is wat Genesis illustreert: het stelen van de appel)
- Er is dus niets inherent/metafysisch slechts in de wereld; voor zover er iets slecht is, is het een gebrek aan (gerichtheid op) het goede

Boek I

- [sectie 1] Augustinus introduceert in de openingspassage van zijn boek meteen een thema dat centraal staat in zijn filosofie: de relatie tussen kennis en geloof. Wat zegt Augustinus hierover?

Hij werpt de vraag op of we god kunnen aanroepen zonder hem te kennen en hoe men iemand moet aanroepen zonder in hem te geloven. Hij werpt op als we niet kennen dat ons geloof op het verkeerde gebaseerd kan zijn. Het kennen zo stelt hij retorisch gaat vooraf aan aanroepen en geloven.

Toch wil hij u prijzen, deze mens, dit deeltje van uw schepping en u zet hem aan daar vreugde te vinden. Want zo hebt u ons geschapen, gericht op u, en ons hart kent geen rust tot het rust vindt in u. Laat mij weten en begrijpen, Heer, wat eerder is, u inroepen of prijzen, en of **u kennen voorafgaat aan u inroepen**. Maar u inroepen zonder u te kennen, dat kan toch niet? Zonder van u te weten, zou men iets anders kunnen inroepen in plaats van u. Of moeten wij u juist inroepen om u te leren kennen? Maar hoe iemand inroepen, als men niet in hem gelooft? En kan men in iemand geloven zonder over hem te horen? ... Heer, ik wil u zoeken met mijn roepen en u inroepen met mijn geloof in u, want u bent mij verkondigd.” (I.1)

- **‘Credo ut intellegam’** (ik geloof zodat ik kan begrijpen)
- Geloof is afhankelijk van de openbaring; op basis daarvan kan kennis gezocht worden
- Om deze reden is het de antieke filosofen niet ‘kwalijk te nemen’ dat ze geen christenen waren
- [sectie 10] “Uw jaren nemen geen einde, uw jaren zijn vandaag.” Wat zegt Augustinus hier over de relatie tussen God en tijd?

De tijd vindt plaats in God en God zelf omvat de tijd en is niet onderworpen aan de tijd. Alles wat wij als tijd ervaren is voor God een. Daardoor kun je je ook afvragen in hoeverre gebed nuttig is, **Boethius zal hier op terugkomen en reageren**.

“Uw jaren nemen geen einde, uw jaren zijn vandaag. En hoeveel dagen van ons en van onze voorouders zijn er niet door uw ‘vandaag’ heengegaan en hebben daar hun levensduur ontvangen en hun wijze van bestaan? En er zullen er nog voorbijgaan en ook zij ontvangen daar hun levensduur en hun wijze van bestaan. Maar u

blijft altijd wie u bent en alles wat morgen komt en daarna, en alles wat gisteren was en daarvoor, zult u vandaag maken, hebt u vandaag gemaakt.” (I.10)

(Neo)platoonse visie op de relatie tussen God en tijd (gaat terug op Plato's Timaeus)

God is eeuwig en ervaart geen tijdsverloop, maar alles wat wij ervaren (verleden, heden, toekomst) in één samengebald 'nu'

We zullen volgende week zien hoe Boëthius deze kwestie aankaart, en ook wat voor problemen zo'n visie oplevert (hoe kan een dergelijke God iets geven om aardse beslommeringen, en ingaan op gebeden?)

[hele hoofdstuk] Wat voor zonden heeft Augustinus volgens hemzelf als kind allemaal begaan?

- Hij was jaloers op andere kinderen die borstvoeding kregen.
- Hij ging in tegen alles wat zijn ouders en meesters hem probeerde te leren
- Hij wilde alsmaar winnen
- Hij luisterde teveel naar verzinsels
- Hij leerde alleen onder dwang
- Hij was teveel op de wereld gericht “stof op stof”
- teveel gericht op plezier en te weinig op kennis
- Hij hechtte teveel aan lof van mensen en te weinig aan lof van God
- kwaad met kwaad vergelden
- hij loog veel tegenover zijn studiebegeleider, zijn leraren en zijn ouders.
- Hij “steelde” van zijn ouders
- Hij was hypocriet in de zin dat hij uitviel naar anderen die hij bestrafte voor het gedrag dat hij zelf vertoonde
- Hij schepte op over niet gebeurde seksuele uitpattingen en luisterde niet naar zijn moeder die hem daarvoor wilde behoeden
- Diefstal van peren

Zijn zonden volgens Kyrke Otto

- Als baby: boos worden en huilen als hij zijn zin niet kreeg (I.8); jaloezie (I.11): “ben ik, uw dienaar, dan wel ooit ergens zonder schuld geweest?” (I.12)
- Als kind: tegenzin om te leren (lezen en schrijven), alleen oog voor de klassieke verhalen, die slechte boodschappen uitdragen (I.14 t/m I.23)
- ‘ontelbare leugens’, ‘verslaafdheid aan frivole voorstellingen’, gesnaai uit de keuken en de kelder, valsspelen bij spelletjes, hypocrisie

“Is dat soms kinderlijke onschuld? Nee, Heer, allesbehalve ... Je hoeft begeleiders en leraren, noten, ballen en vogeltjes maar te vervangen door prefecten en koningen, door goud, grond en slaven – later, als je volwassen bent – en de roe door echte straf, en het is toch allemaal hetzelfde?” (I.30)

Het gaat hem om het principe, en dat het kleine zich uiteindelijk vertaalt in grotere dingen op volwassenheid

Boek II

- 3) [sectie 2-4] Augustinus spreekt van goddelijke ‘bepalingen’ (of: grenzen) op het gebied van de liefde, waaraan hij zich als jonge man niet heeft gehouden. Wat vertelt Augustinus ons over zijn seksuele 'zonden'? Hoe verhouden liefde, vriendschap, seks, huwelijk en liefde voor God zich volgens Augustinus?

Seksualiteit vertroebelt vriendschap en geestelijke verwantschap verheldert de vriendschap. Hij noemt het heldere liefde en donkere begeerte. Augustinus schrijft dat hij zich heeft laten beheersen door wellust vanaf zijn vijftiende maar hij beschrijft niet precies op welke manier. De getrouwde mens is bezig zijn vrouw te behagen en de ongetrouwde is bezig de Heer te behagen. God zou als grens aangeven door zijn moeder dat seksualiteit binnen het huwelijk moet plaatsvinden.

Limiet aan seksualiteit

Augustinus spreekt van een 'limiet' met betrekking tot 'liefde', waaraan hij zich als jonge man niet heeft gehouden. Wat vertelt Augustinus ons over zijn seksuele 'zonden'? Hoe verhouden liefde, vriendschap, seks, huwelijk en liefde voor God zich volgens Augustinus?

In het ideale beeld zou hij helemaal geen seksualiteit hebben niet vrij maar ook niet binnen het huwelijk.

Huwelijk als veilige haven voor seksualiteit

“Wie had ... grenzen kunnen aangeven voor deze vormen van genot en de onstuimige branding van mijn jeugd laten uitebben op de kust van een huwelijk? **Rust vind je alleen als je vrede hebt met het doel van dit genieten, namelijk het verwekken van kinderen** ... Ik had ook aandachtiger moeten luisteren naar de stem uit uw wolken: ‘**Het huwelijk is een zware belasting en die zou ik u willen besparen.**’ (1 Kor. 7.28) ... ‘Een ongetrouwde man draagt zorg voor de zaak van de Heer en wil de Heer behagen. Maar de getrouwde heeft zorg voor aardse zaken en wil zijn vrouw behagen.’ (1 Kor. 7.32-33) Natuurlijk, ik had beter moeten luisteren naar die stem. Dan had ik als ongehuwde omwille van het koninkrijk der hemelen groter geluk gevonden in het **verlangen naar uw omhelzing.**” (II.3)

Hij lijkt hier te zeggen dat het huwelijk een veilige haven is om de seksuele lusten tot rust te krijgen. Seksuele verlangens zijn een analogie voor de liefde tot God naar Plato in Symposium (**Schoonheid**).

[sectie 9-14] Welke redenen geeft Augustinus voor zijn diefstal van de peren?

Hij wilde het plezier ervaren van fout zijn, hij wilde fout zijn om het fout zijn zelf. Zijn ziel was mismaakt.

De hypothese van het fout zijn om het foute zelf

“[N]iet om te genieten van wát ik ging stelen, maar van dát ik ging stelen en van de zonde ... zonder ander motief dan het slechte. Het is afstotelijk, maar mij trok het aan. Ik wilde mijn ondergang, **ik wilde fout zijn, niet om dit of dat maar alleen om fout te zijn.** Mijn ziel was mismaakt en sprong weg uit uw firmament, haar ondergang tegemoet. Het ging haar niet om iets op een verkeerde manier te willen maar **om het verkeerde zelf.** < hoe kan dit in een christelijke traditie van het Ene? >” (II.9)

Augustinus reageert op het “fout om het fout willen zijn”.

“Iemand heeft een moord begaan. Waarom? Hij was verliefd op de vrouw van die man, of wilde zijn grond, of hij wilde bij hem stelen om iets te hebben om van te kunnen leven, of... Zou hij zomaar een moord began, alleen om het plezier van het doden? Gelooft iemand dat? ... Ook Catilina < een figuur dat symbool staat voor het kwaad > ging het ... niet om zijn wandaden zelf maar om iets anders, en dáárom beging hij ze.” (II.11)

Men moord niet om het moorden zelf maar men heeft motieven en verwerpt daarmee zijn eerste hypothese. Hij zegt dit vanuit het idee dat hij het **manicheïsme** verwerpt en daarmee een bron van het kwaad.

Wat vertelt Augustinus ons over 'groepsdruk'? Hoe staat dit in verband met wat hij zegt over vriendschap?

Dat de hang naar vriendschap soms kan (ver)leiden tot zonde. Zijn hang naar kameraadschap met de jongens met wie hij het deed heeft hem overtuigd de peren te stelen.

“Ik zou het niet in mijn eentje gedaan hebben ... het ging me niet om die peren, het ging me om die wandaad en het plezier van samen iets doen wat niet mag.” (II.16)

Augustinus spreekt in Boek II over twee 'zonden': seksuele uitpattingen en diefstal. Beide zonden worden uitgelegd in termen van een 'corruptie' of 'perversie' van een door God gegeven goedheid. Leg uit hoe dit in

beide gevallen werkt. [Hint: kijk naar Augustinus' bespiegelingen over 'misleidende imitatie' in de secties 13-14]

Het verlangen naar seksualiteit is in zichzelf te prijzen als de liefde helder is en de seksualiteit plaatsvindt binnen het huwelijk. Het is dus goed als het plaatsvindt binnen de grenzen van het door god gestelde. Ook kameraadschap is evident goed maar als we hiervoor de kameraadschap van god opofferen dan is het fout, ook hier moeten we grenzen accepteren. Beide zijn dus corrupt of pervers omdat ze niet Gods grenzen respecteren, het is doorgeslagen en grenzeloos.

We richten ons af van God (richten op het lichamelijke)

Dus dan wordt de vraag: waar ging het Augustinus wel om in zijn diefstal van de peren?

“En ik, ongelukkige, wat heb ik dan liefgehad in jou, mijn diefstal, jij, mijn nachtelijke misdaad, gepleegd op mijn zestiende? ... nu, Heer, mijn God, probeer ik te achterhalen waar toch het plezier van die diefstal voor mij lag.” (II.12)

Elk kwaad verlangen is een **perverse imitatie** van een goede eigenschap van God:

“Een ziel is ontrouw als ze u de rug toekent en buiten u gaat zoeken naar helderheid en zuiverheid: die vindt ze alleen door terug te gaan naar u. Wie bij u wegloopt en zich tegen u keert is een misleidende imitatie van u. ... Waar ging het mij dan om in mijn diefstal?” (II. 14))

“Was ik een gevangene die een onecht soort **vrijheid** wilde laten zien door straffeloos te doen wat niet mag, met een duistere parodie van **almacht**?” (II.14)

Het hier tot uiting brengen van de eigenschappen van vrijheid en almacht van god is een soort onechte imitatie is wat hij hier beschrijft

Conclusie?

Maar Augustinus wil geen harde conclusies trekken:

“Dit kluwen is wel erg ingewikkeld en verward. Kan iemand eruit wijs worden?” (II.18). Wel is het zo dat er binnen het wereldbeeld van Augustinus geen plaats is voor het kwaad

Boëthius

Aantekeningen

Inleiding

Boetius had zichzelf ten doel gesteld om al het werk van Plato en Aristoteles te vertalen in het Latijn en in overeenstemming te brengen met het christendom (**Syncretisme**). Hij heeft als enige de timeaus vertaald. Hij overleed voordat hij dit alles kon voltooien. Schreef ook veel commentaren op Aristoteles. Boethius zelf had waarschijnlijk als een van de laatste wel toegang tot het hele oeuvre van Plato.

"Ik zal elk werk van Aristoteles **dat in mijn handen komt** naar het Latijn vertalen, en ik zal overal commentaren op schrijven; elke subtiliteit van de logica, elk moreel inzicht, elke waarneming van wetenschappelijke waarheid die Aristoteles heeft neergeschreven, zal ik ordenen, vertalen, en verhelderen met het licht van een commentaar. En ik zal ook alle dialogen van Plato vertalen en becommentariëren en ze naar het Latijn overzetten. Na voltooiing van dit niet onwaardige karwei zal ik de gedachten van Aristoteles en Plato op een of andere manier **met elkaar in harmonie brengen**, en aantonen dat deze twee filosofen niet in alles tegenover elkaar staan, zoals veel mensen denken." (Boëthius, Commentaar op Aristoteles' Perihermeneias)

Boëthius' Consoilatio

Boëthius consolatio is waarschijnlijk geschreven toen hij was vastgezet. Er zijn wel vragen over hoe hij dit vanuit de gevangenis heeft kunnen doen. Het boek is een afwisseling van gedichten met dialogen met Vrouwe filosofie. Er wordt opgebouwd naar god als het enige goede (3) en daarna worden er veel vragen gesteld bij deze stelling (4 + 5). Boëthius beschrijft zijn plosteling ontstane crisis van het noodlot. Hij zet zichzelf niet neer als een filosofische held maar meer als een terugig persoon die juist troost nodig had in tegenstelling tot Socrates die zijn vinden troostte. Het lijkt een dialoog tussen deze trieste zelf en zijn meer filosofische kant (vrouwe filosofie). Hij plaatst zich hiermee in een traditie van filosoof-martelaren zoals Socrates. Vrouwe filosofie is vooral teleurgesteld in hem: "*deze man, die is grootgebracht op een dieet van Eleatische en Academische wetenschap!*"

Hoe moeten we de titel begrijpen?

Het is meer een soort probleem/vraagstelling, kan de filosofie troost brengen in moeilijke tijden? Kunnen rationele argumenten iets doen met de emotie? De titel zou kunnen betekenen dat het boek een troost is maar ook dat het een beschrijving is van een troostpoging die al dan niet lukt.

Definitie van filosofie in de antieke periode

In de antieke filosofie wordt filosofie gezien als een manier van leven, niet als een zuiver theoretische bezigheid.

Samenvatting consoilatio

- Boek I: Boëthius beklaagt zich. Hoofdzaak: de werking van toeval/het noodlot (fatum, fortuna).
- Boek II: Vrouwe Filosofie betoogt dat dingen die aan het lot onderhevig zijn, in feite altijd onbeduidend zijn. Geluk is namelijk niet te vinden in rijkdom, macht of roem (omdat deze continu aan verandering onderhevig zijn), maar alleen in God.
- Boek III: Over geluk (beatitudo) en de voorwaarden van geluk door samensmelting met God

- Boek IV: Het probleem van het kwaad: waarom hebben slechte mensen succes in de wereld? Filosofie betoogt dat hun succes slechts schijn is (vgl. Plato's Gorgias is een slechte daad vooral slecht voor diegene die hem begaat en wederom de vraag waar het kwaad vandaan komt).
- Boek V: Over de relatie tussen Gods voorzienigheid en de vrije wil van de mens (deze zouden niet met elkaar te verenigen zijn)

Hoe probeert vrouwe filosofia hem te genezen?

Door hem te laten vertellen wat hem is overkomen ziet ze hoever hij van zichzelf verwijderd is en zo stelt ze de "diagnose". Ze begint met de zwakke middelen (pi), met de praktische filosofie ofwel laat je niet leiden door toeval maar dat je een stevigere basis moet vinden, dat je je niet moet laten leiden door roem, macht en geld (de stoïcijnse filosofie). Het sterkere middel is de metafysica. En het eindigt met het (neo)platonisme. Dit staat ervoor hoe Boethius de gehele filosofie met elkaar probeert te rijmen en te integreren.

Bestaat toeval volgens vrouwe filosofia?

Ja zegt vrouwe filosofia maar niet als in dat alles zomaar willekeurig gebeurt. *Kyrke: Toeval is wat er gebeurt als twee causale ketens op een onverwachte/onvoorziene manier samenkomen (Aristoteles' voorbeeld van de man die goud vindt terwijl hij in zijn tuin graaft). De schatgraver had niet als intentie dat de vinder deze schat zou vinden en de vinder had niet de intentie om een schat te vinden. Het is eerder een epistemologisch probleem dan een ontologisch probleem omdat de boer bij het vinden van de schat dit als toeval ervaart omdat hij niet op de hoogte was van de schatbegraver. Boethius verwoord hiermee het argument van Aristoteles en is het hiermee eens.*

Bestaat vrije wil volgens vrouwe filosofia?

Ja binnen de causale keten die wij zelf veroorzaken heeft onze act een causale kracht. Dit is consistent met de definitie van vrije wil als het samenkomen van causale ketens waarin we zelf verantwoordelijk zijn voor onze wils handelingen.

Het centrale dilemma van Boethius mbt Gods voorzienigheid en vrije wil

Het probleem dat Boethius naar voren brengt is dat als God perfecte kennis heeft van het verleden, het heden en de toekomst, hoe het dan kan dat als God al weet wat ik morgen ga doen, dat ik vrije wil heb? Als hij het al weet, hoe kan ik dan nog anders kiezen? *Kyrke: Vrouwe filosofia geeft aan dat God perfecte kennis heeft van alles wat wij in vrijheid beslissen, dat God geen invloed heeft op onze causale keten wil niet zeggen dat hij er geen kennis van kan hebben. God staat buiten de tijd en kent dus alles en is niet aan de tijd onderworpen. Wij ervaren beweging omdat wij wel aan de tijd zijn onderworpen.*

Heeft bidden zin?

Als God buiten de tijd staat en de mens binnen de tijd dan is bidden best problematisch, als het twee geheel gescheiden lagen zijn.

Studievragen

De Consolatione Philosophiae, Boek I

Terwijl Boëthius zijn droevige lied aan het schrijven is, komt Vrouwe Filosofie zijn gevangenis binnen. Hoe beschrijft Boëthius haar? Wat vertelt deze (allegorische) beschrijving ons over de filosofie?

“Ze heeft een onuitputtelijke levenskracht, hoewel ze een dermate hoge leeftijd dat ze uit een totaal andere tijd moest stammen”, Hieruit blijkt mijns inziens dat de filosofie, een eeuwigdurende onuitputtelijke bron voor het leven is, haar wijsheid weerstaat de tand des tijds. De wisselende afmetingen lijken te duiden op het zich aanpassen aan de tijd, ze breekt niet (dunne draden die niet kunnen breken) maar weeft zichzelf of ragfijne wijze door de tijd. Het betref hier wel haar kleren en niet zichzelf, dus alhoewel zij zich anders presenteert in andere tijde, zij blijft dezelfde. “Haar gewaad leek aan flarden gescheurd”, impliceert dat velen haar voor eigen gewin hebben willen misbruiken en haar daarbij geweld hebben aangedaan. De ladder op haar gewaad in de geleidelijke opstap van de praktische naar de theoretische filosofie.

“Ze had een buitengewoon eerbiedwaardig gezicht, vurige ogen die scherper leken te zien dan voor mensen gewoonlijk is weggelegd, en een gezonde huidskleur die van onuitputtelijke levenskracht getuigde, hoewel ze een dermate hoge leeftijd had dat ze wel uit een totaal andere tijd moest stammen. Hoe lang ze was liet zich niet eenduidig vaststellen, want nu eens hield ze de afmetingen aan die voor mensen gebruikelijk zijn, dan weer scheen ze met de top van haar kruin tegen de hemel aan te stoten, en wanneer ze zich nog verder uitrekte drong haar hoofd zelfs door tot in de hemel, waarbij het zich onttrok aan de blik van mensen die het zouden willen zien. Haar kleren waren vervaardigd van uiterst dunne draden die dankzij een verfijnde techniek niet konden breken; later zou ze me vertellen dat ze die zelf geweven had. Het dessin was echter, net als bij vooroudermaskers die lang aan rook hebben blootgestaan, min of meer onherkenbaar geworden door een soort waas die er in de loop der jaren op was komen te liggen en die nooit verwijderd was. Op de zoom onderaan was de Griekse letter pi ingeweven, bovenaan viel een thèta te lezen, en tussen die letters waren, als een soort ladder, enkele treden uitgebeeld, waardoor je stap voor stap steeds een niveau hoger zou kunnen komen. Het gewaad leek echter met geweld aan flarden gescheurd door figuren die er kennelijk allemaal een lapje van hadden willen inpikken [cf. ook p. 51]. In haar rechterhand hield ze een paar boekrollen vast, in haar linker een scepter.”

Kyrke: Ze wordt op heel tegengestelde wijze gepresenteerd. Het gewaad lijkt te duiden op het feit dat de filosofie aanvankelijk een geheel was maar in de tijd van Cicero uiteenviel in het Stoïcisme, het epicurisme en de academische filosofie (Plato) die openlijk met elkaar in conflict waren en allemaal een stukje pakten. De thèta en de pi staan voor de praktische en de theoretische filosofie. Met de treden wordt bedoeld dat de metafysica van Aristoteles een opstap is naar de metafysica van Plato.

Een duidelijke oppositie tussen de filosofie en de emotie

“Wie heet die podiumhoertjes toestemming gegeven bij deze patiënt op bezoek te komen, hoewel ze zijn pijn niet alleen op geen enkele manier verzachten maar zelfs voeden met smakelijk gif? Hun schuld is het dat het rijke graan van de rede wordt verstikt door dorre distels van emoties en dat het denken verslaafd raakt aan ziekzijn in plaats van te genezen.”

Waarom zijn de Muzen volgens Vrouwe Filosofie een slechte invloed op Boëthius?

Ze zijn synoniem voor de geneugten van het aardse leven (sirenen die plezier verschaffen tot de dood erop volgt). Ze zijn vergif voor de rede, hiermee doelend op emoties.

Kyrke: Ze worden weggestuurd door vrouwe filosofia, dit op basis van het Stoïcisme. Hij keurt de afzonderlijke scholen niet af maar ziet ze allemaal als kleine stapjes die leidden naar het geheel (de platoonse filosofie)

Hoe reageert Vrouwe Filosofie op Boëthius' aanklacht? Waarom is zij ontevreden over hem?

Ze realiseert zich des te meer hoezeer de gevangene op drift is geraakt, zijn aanklacht is bevestiging van hoever de gevangene zich heeft afgekeerd van de filosofie. Ze concludeert dat hij zichzelf heeft verdreven en niet een ander. Hij heeft het over zichzelf afgeroepen.

Ze zegt over hem dat hij:

- vergeten is wie hij is (zijn goddelijke oorsprong) en daarom treft het verlies van het aardse hem zozeer
- is vergeten wat het eindpunt is van al hetgeen gebeurd en daarom lijkt het of oneerlijke en slechte mensen het goed gaat
- is vergeten met welke mechanismen de kosmos bestuurt wordt en daarom denk hij dat de kosmos zwakt zonder stuurman.

“Nadat ik zo in één lange tirade mijn pijn van me af had zitten blaffen, sprak zij, met een kalme blik en volstrekt niet onder de indruk van mijn klachten: “Toen ik je verdrietig had zien huilen, begreep ik direct hoe ongelukkig en ontheemd je was, maar zonder dit onthullende verhaal had ik me niet gerealiseerd hoe ver je van huis bent geraakt. Dat je vaderland zo ver is komt echter niet doordat je eruit verdreven bent, **maar doordat je op drift bent geraakt**. Je zou misschien liever de indruk wekken dat je verdreven bent, maar in feite **heb je jezelf verdreven**: niemand anders had dat ooit met jou kunnen doen.”

Cf. Augustinus over de **vervreemding/perversie/verdwaling/verstrooiing** van de ziel

Kyrke: Boethuis geeft anderen de schuld van zijn problemen maar vrouwe filosofia wijst hem erop dat hijzelf op drift is geraakt, dat hij dat zelf veroorzaakt heeft. Vooral niet anderen de schuld geven van je eigen toestand maar je moet bij jezelf blijven om te kunnen genezen.

Wat heeft Vrouwe Filosofie te zeggen over toeval, fortuin, en de orde van de natuur?

Dat de natuur in haar essentie onderworpen is aan de goddelijke rede. Toeval en fortuin maken dat soms aan slechte mensen het goede toekomt en aan goede het slechte echter dit is slechts de weg naar het eindpunt dat ook het beginpunt was, ergo God.

Kyrke: *In de ogen van God is er niet zoiets als toeval maar omdat wij niet het hele overzicht hebben kunnen wij dit niet inzien. Hij denkt dat alles hem maar toevallig is overkomen omdat hij het eindpunt niet meer ziet omdat hij zo ver van zichzelf is verwijderd. Fortuin is zo veranderlijk dat je daar nauwelijks op kunt bouwen.*

Vrouwe filosofie aan Boethius:

“Denk jij dat deze kosmos de speelbal is van volstrekt willekeurig toeval, of geloof je dat er een vorm van rationeel bestuur aan ten grondslag ligt?”

“Vertel me eens, daar je er niet aan twijfelt dat de kosmos door God wordt geleid, met welke besturingsmechanismen hij dat volgens jou doet. ... Herinner je je wat het ultieme eindpunt van alles is en waarop de gehele natuur zich richt?”

“Je bent in de war doordat je vergeten bent wie je zelf bent, en daarom doet het berdriet dat je verbannen bent en beroofd van al het goede dat je eigendom was. Omdat je niet weet wat het eindpunt van alles is, denk je dat minderwaardige en misdadige figuren machtig en succesvol zijn. En omdat je ontschoten is met welke besturingsmechanismen de kosmos geleid wordt, interpreteer je deze wisselingen van het lot als een zwalken zonder stuurman.”

Boëthius, Troost in filosofie, boek V

Opbouw boek V

- Boëthius vraagt of er zoiets bestaat als puur toeval. (Antwoord: nee.)
- Boëthius vraagt of er zoiets bestaat als vrije wil. (Antwoord: ja.)
- Boëthius stelt dat de vrije wil onverenigbaar is met Gods voorzienigheid. (*Kyrke: Het algemene idee is dat als God al weet wat ik ga kiezen, dan kan ik niks anders meer kiezen*)
- Vrouwe Filosofie zegt dat vrije wil verenigbaar is met Gods voorzienigheid: "Want zoals de wetenschap van het hier en nu geen enkele onontkoombaarheid inbrengt in wat op dit moment plaatsvindt, zo maakt ook de voorwetenschap van de toekomst dat wat gaat komen niet onontkoombaar". (*Kyrke: Het idee is dat God buiten de tijd staat*)
- Vrouwe Filosofie legt verder uit dat dit komt doordat God alles ziet vanuit een 'eeuwig heden', waar mensen zich geen voorstelling van kunnen maken. (*Kyrke: Heeft bidden dan wel zin, als god zover boven de mens staat?*)
- Conclusie (*Kyrke: Filosofie heeft het laatste woord, en we weten niet of Boetius het ermee eens is*)
- Leg uit waarom Vrouwe Filosofie meent dat toeval, gedefinieerd "als een gebeuren dat willekeurig plaatsvindt, zonder enig causaal verband", niet bestaat. Leg uit wat Aristoteles' opvatting van toeval is, en hoe die verschilt van deze definitie.

Omdat Parmenides al zij dat niets uit niet voort kan komen. Als er nu iets ontstaat dan moet dat ergens uit zijn ontstaan en derhalve is er dus altijd een causale oorzaak aan te wijzen. Aristoteles' definitie gaat uit twee losstaande oorzaak-gevolg relaties met elk hun eigen intenties die samenkomen op een manier die niet overeenkomen met de intenties van de afzonderlijke oorzaak-gevolg relaties. Beide zijn dus niet zonder enig causaal verband maar het samenkomen wordt als de goddelijke voorzienigheid gezien.

Waarom twijfelt Boëthius de gevangene eraan dat goddelijke voorzienigheid en vrije wil verenigbaar met elkaar verenigbaar zijn?

Omdat al God in zijn voorzienigheid alles aanschouwd (verleden, heden, toekomst), dan zal alles ook zo moeten gebeuren, maar hoe kan het dan zo zijn dat de mens nog een andere keuze zou maken en daarmee vrij zou zijn? Als de dingen anders kunnen lopen dan voorzien, dan betekent dat dat Gods voorzienigheid slechts een vermoeden is en dat strookt niet met de definitie van God. En als God wel voorzienig zou zijn dan heeft de mens geen vrije wil en wat is dan nog de betekenis van goed en slecht, van deugd en ondeugd, als dit reeds vast lag vanaf het begin der tijden. En als alles in een vaste aaneenschakeling vastligt, wat is dat nog het nut van bidden?

Wat bedoelt Vrouwe Filosofie met de stelling dat "alles wat gekend wordt, wordt niet begrepen conform zijn eigen potentie, maar conform het kenvermogen van de beschouwer"? Welke functie heeft deze stelling in het argument als geheel?

Als wij ergens kennis van nemen dan kunnen we het object van kennis slechts kennen in zoverre wij reeds kennis hebben, dus de beschouwer is limiterend voor de kennis die opgedaan kan worden en wordt niet bepaald door het object van kennis. Omdat God alwetend is kan hij ons volledig kennen en dus ook de realiteit volledig kennen, dat is van een hele andere orde dan hoe wij mensen kunnen kennen. En zoals wij aan onze rede een hoger waarheidsgehalte toekennen dan aan onze zintuigelijke waarneming zo moeten wij ons beseffen dat goddelijk inzicht waarheidsgetrouwer is dan ons denken. "*Sub specie aeternitatis*" - Spinoza

Vrouwe Filosofie legt hier uit wat het betekent voor God om eeuwig te zijn. Wat houdt haar opvatting van eeuwigheid in? In welk opzicht verschilt de eeuwigheid van de wereld van de eeuwigheid van God?

Zowel God als de mens zullen eeuwig bestaan echter God is zonder begin de kosmos heeft daar integendeel wel een begin. De eeuwigheid van God is volgens de vrouwe filosofie ook anders in die zin dat god in het nu alles aanschouwd, alles wat is wordt door hem gekend. De mens heeft slechts een vluchtig bestaan en kent te nauwer nood wat er gisteren is gebeurd. God heeft volledig kennis van alles gebeurd en wat er gebeurd is.

Leg het verschil tussen voorwaardelijke en absolute noodzakelijkheid uit.

'Als iemand zekere kennis heeft van x, dan is het noodzakelijk dat x. God heeft zekere kennis van alle gebeurtenissen, dus alle gebeurtenissen gebeuren noodzakelijk (vandaar geen vrije wil).' – Kyrke (parafrase van Boethius).

Absolute noodzakelijkheid zou bijvoorbeeld zijn, de mens is sterfelijk, maar contingente gebeurtenissen (als dan) maken het dan niet noodzakelijk. Oftewel dat God weet dat als ik morgen naar de les ga dat ik les ga geven maakt het niet noodzakelijk dat ik les ga geven. De Kennis van de causale relatie is perfect, maar vrije wil blijft bestaan.

"Er zijn immers twee vormen van onontkoombaarheid: de ene is eenvoudig, bijvoorbeeld dat het onontkoombaar is dat alle mensen sterfelijk zijn; en de tweede is voorwaardelijk, bijvoorbeeld dat het, indien je weet dat iemand loopt, onontkoombaar is dat hij loopt." (Consolatio V.6)

Probeer het argument van Vrouwe Filosofie voor de verenigbaarheid van vrije wil en voorzienigheid volledig te reconstrueren. Vind je dit argument overtuigend? Waarom (niet)?

Ten eerste betoogt ze dat Gods kennis van de toekomst niet hetzelfde is als onze kennis van de toekomst, omdat hij een tijdloos/eeuwig wezen is. Hij ervaart de dingen die wij ervaren als plaatshebbend in de tijd in één eeuwig ogenblik. Dus zijn 'voorzien' van een gebeurtenis in de toekomst is hetzelfde als ons 'zien' van een gebeurtenis in het heden: en door iets te zien, laten we het niet noodzakelijk gebeuren.

Ten tweede moet er een onderscheid worden gemaakt tussen absolute en voorwaardelijke noodzakelijkheid en het resultaat is dat God perfecte kennis kan hebben van alles maar dat daarmee het contingente en daarmee de vrije wil blijven bestaan.

Anselmus van Canterbury & Gaunilo van Marmoutiers

Aantekeningen

Inleiding

Van oorsprong waren de filosofie en de theologie, verstrengeld. Theologie was eerder de hoogste tak van filosofie waar het tegenwoordig twee gescheiden vakgebieden zijn

Algemeen onderscheid tussen filosofie en theologie

Filosofische benadering van godsdienstige vragen: vaak op basis van argumentatie, en niet op basis van openbaring (heilige geschriften). Dit onderscheid is niet altijd heel hard te maken. Theologen gebruiken soms filosofische argumenten en filosofen benadrukken vaak de grenzen van het rationele denken.

God als filosofisch en theologisch begrip

Het geloof in de God van het Jodendom, Christendom of de Islam wordt theïsme genoemd: dat houdt in, het geloof in het bestaan van één God, die almachtig, alwetend en absoluut goed is.

We zullen zien dat de filosofische argumenten die langskomen vaak niet alle elementen van dit geloof kunnen ondersteunen, en veel vaker een zeer minimale conceptie van iets 'goddelijks' proberen te bewijzen

Deze filosofische 'minimale conceptie' van het goddelijke wordt vaak probleemloos met heidense filosofie verbonden: Aristoteles' onbewogen beweger, Plato's idee van het goede, Plotinus' notie van het Ene, etc.

Monastiek of scholastiek

Monastiek is meer binnen een kloosterorde en de scholastiek is meer binnen een institutionele context. Anselmus schreef binnen een monastieke traditie.

Monologion en proslogion

Anselmus probeert op een argumentatieve wijze het bestaan van god en andere zaken aan te tonen in zijn monologion en proslogion.

Voorwoord Monologion: "er zal in dit werk niet **geargumenteerd** worden op gezag van de Schrift ... van alles wat als eindresultaat van de verschillende onderzoeken wordt bevestigd, zou men moeten zeggen dat het zo is omdat de noodzaak van de rede er ons toe verplicht ... en omdat de **evidentie van de waarheid het ons duidelijk toont**". Ook mensen van buiten de christelijke traditie zouden op basis van zijn argumenten tot de waarheid moeten kunnen komen.

Insipiens of dwaas

De niet wetende of de onwetende ook wel aangeduid als de dwaas in de teksten van Anselmus. Ganilo reageert vanuit de positie van de onwetende ofwel de dwaas.

Geloof moet rationeel worden onderbouwd

Anselmus meent dat het de plicht is van de gelovige om dit geloof rationeel te doorgronden:

“Evenzeer als de juiste orde vereist dat wij de diepe waarheden van het christelijk geloof geloven, schijnt het mij ook nalatigheid te zijn indien wij, nadat wij in het geloof zijn bevestigd, niet proberen om wat wij geloven te begrijpen.”. Augustinus stelde “fides quarens intellectum” of “Geloof dat zoekt te verstaan” of het geloof zoekt begrip. Anselmus lijkt te bedoelen dat de gelovige de positie moet innemen van de ongelovige om zo hun eigen geloof te onderbouwen, een soort carthesiaanse twijfel.

Rationele onderbouwing is nodig om zelf de denkstappen te doorlopen die leiden tot een bepaalde conclusie ($7 \times 3 = 21$), het alleen uit het hoofd leren van de conclusie leidt niet tot het eigen inzicht. Napraten van geloof is een zwakkere vorm. De atheïst of agnost is iemand die dit antwoord sowieso niet weet, en ook voor hem moet het mogelijk zijn deze stappen te volgen.

God is IQM

“wij geloven dat Gij iets zijt waarboven niets groters gedacht kan worden”. “Id quo nihil maius cogitari possit” = “IQM”

Kritiek van Immanuel Kant

- Objecten zijn meer of minder goed, afhankelijk van de predikaten die erop van toepassing zijn
- Maar 'zijn'/'bestaan' is geen predicaat (een voorbeeld van een theologische discussie die uiteindelijk uitmond in een filosofische discussie)
- De goedheid van iets wordt niet beïnvloed door het al dan niet bestaan ervan
- Zeer belangrijk punt in 20e-eeuwse logica en taal filosofie! (Zie bijvoorbeeld W.V.O. Quine's “On What There Is” (1948): https://www.jstor.org/stable/20123117?seq=1#metadata_info_tab_contents)

A priori “ $3+3=6$ ” “Een vrijgezel is ongehuwd”	Ontologisch argument probeert het (noodzakelijk) bestaan van God uit de definitie/het begrip van 'God' af te leiden
A posteriori ““De vrijgezel is ongelukkig” “De bal is rood”	Kosmologisch argument probeert bestaan van God uit zijn 'effecten' (de wereld om ons heen) af te leiden

Studievragen

Anselmus, *Proslogion*

[voorwoord] Wat is het verschil in inhoud tussen het *Monologion* en het *Proslogion*? Wat betekenen hun titels?

Monologion betekent zelfgesprek wat de redelijkheid van het geloof behandelt, ofwel het geloof waar wij als individu een beroep op kunnen doen. Het behandelt een aantal losstaande bewijzen voor het bestaan van God (bijvoorbeeld de geobserveerde gradatie in waardigheid)

Proslogion betekent aanspraak, hierin worden de verschillende eigenschappen van god beschreven en onderbouwd, ofwel de eigenschappen waar God aanspraak op kan maken, dit is meer in een soort dialoog vorm met God waarin Anselmus zijn overdenkingen deelt met God. Hij lijkt zich hierbij te richten op zijn mede monniken.

[voorwoord] De alternatieve titel van het *Proslogion* luidt *Fides Quaerens Intellectum* ('geloof op zoek naar begrip'). Hoe zou je deze titel verklaren? Wat zegt het over de relatie tussen filosofie en religie? [zie ook het einde van hoofdstuk 1, en het einde van hoofdstuk 4]

Anselmus stelt eigenlijk dat als wij God werkelijk zien voor wat hij is, datgene waarboven niks groters gedacht kan worden (IQM), dat daar onvermijdelijk uit volgt dat God bestaat. We moeten dus goed begrijpen "wat God is", hierover het juiste inzicht hebben, om onomstotelijk te kunnen vaststellen dat God bestaat.

[voorwoord, hoofdstuk 1] Vanuit welk gezichtspunt is het *Proslogion* geschreven, en tot wie richt het *Proslogion* zich? Welk effect beoogt Anselmus met dit werk op zijn lezers te hebben?

De proslogion richt zich in eerste instantie tot God, maar daarnaast tot de lezer om hem aan te sporen tot het juiste inzicht te komen tot wat God is, om zo een sterker fundament te hebben voor zijn geloof. Dus met name zijn medegelovigen.

[hoofdstuk 2] Geef een stapsgewijze reconstructie van Anselmus' argument voor het bestaan van God.

- Wij geloven dat God datgene is waarboven niks groters gedacht kan worden
- wat men verstaat is in het verstand, dus als ik deze uitspraak hoor dan is deze ook in mijn verstand en dus denk ik het.
- hetgeen we denken is niet hetzelfde als het concrete object dat we denken, dus als wat de dwaas een verkeerd beeld heeft van wat God is dan kan daar nog steeds iets groters boven gedacht worden
- Datgene wat naast in gedachten ook daadwerkelijk bestaat is groter dan dat wat enkel in de gedachten is, omdat men wat enkel in gedachten is ook kan denken dat het bestaat.
- Dus hetgeen waarboven niet groters gedacht kan worden kan niet alleen in de gedachten zijn want dan kan er iets groters gedacht worden waarvan men kan denken dat het wel bestaat en dan het dus niet het grootste.

Formele reconstructie:

- God is IQM
- God kan worden gedacht / bestaat in het denken.
- God kan ofwel alleen in het denken bestaan, ofwel óók daarbuiten.
- Stel dat God alleen in het denken zou bestaan.
 - Een God die ook buiten het denken zou bestaan, zou beter zijn dan een God die alleen in het denken bestaat.
 - Een God die ook buiten het denken bestaat, kan worden gedacht.
 - Er is iets denkbaar dat beter is dan God.
 - God is niet IQM > reductio ad absurdum (want in conflict met 1)
- God bestaat dus niet alleen in het denken, maar ook daarbuiten.

Dingen kunnen alleen in ons verstand bestaan zoals een eenhoorn maar een paard bestaat zowel in ons verstand als in werkelijkheid.

reductio ad absurdum.

Er zijn slechts twee opties en als de ene leidt tot een contradictie aangetoond dan is het andere waar.

Bijvoorbeeld de aarde is plat of rond, ik kan een schip aan de horizon zien verdwijnen dus de aarde kan niet plat zijn, dus de aarde moet rond zijn.

1. God is IQM

2. God kan worden gedacht/bestaat in het denken. (alles wat bestaat kan worden gedacht)

5. optie A God bestaat alleen in het denken

6. optie B God bestaat in het denken en in de werkelijkheid

4. Stel optie A is waar (IQM alleen in het verstand)

- (aanname) Maar het bestaan in werkelijkheid en gedachten is groter dan dat wat alleen in het verstand bestaat
- Een God die ook buiten het denken bestaat, kan worden gedacht. (**ook als deze niet bestaat**)
- Er is iets denkbaar dat beter is dan God.
- God is niet IQM > **reductio ad absurdum** (want in conflict met 1)

5. Dus optie A is logisch inconsistent dus optie B is waar.

“En zeker kan ‘datgene waarboven niets groter gedacht kan worden’ niet in het verstand alleen zijn. Want indien het uitsluitend in het verstand is, dan kan men denken dat het ook in werkelijkheid is, hetgeen groter is. Indien dus ‘datgene waarboven niets groter gedacht kan worden’ alleen in het verstand is, dan is precies

‘datgene waarboven niets groter gedacht kan worden’ datgene waarboven wel groter gedacht kan worden. Maar dat is zeker onmogelijk. Bijgevolg bestaat zonder enige twijfel ‘iets waarboven niets groter gedacht kan worden’ zowel in het verstand als in de werkelijkheid.” (Proslogion 2)

[hoofdstuk 1-4] Verklaar de rol van 'de dwaze' (*insipiens*) in Anselmus' betoog. Hoe verklaart Anselmus het feit dat er mensen zijn (de 'dwazen') die het bestaan van God lijken te kunnen ontkennen?

Als men een onjuist beeld heeft van God dan kan men prima denken dat deze God niet bestaat, slechts het juiste inzicht in wat god is leid ertoe dat we god denken als iets dat moet bestaan ergo IQM.

Gaunilo, *Pro Insipiente (On Behalf of the Fool)*

Waarom vindt Gaunilo het argument van Anselmus niet overtuigend? Leg uit hoe Gaunilo het voorbeeld van het verloren eiland [sectie 6] gebruikt om zijn punt te illustreren. Vind je Gaunilo's punt overtuigend? Waarom (niet)?

Gedachten over ware of valse dingen kunnen we beide begrijpen maar ze zijn in essentie hetzelfde totdat we kennis opdoen die het daadwerkelijk bestaan van hetgeen is in onze gedachten bevestigd of ontkend. Hij maakt hiermee een onderscheid tussen het bestaan in de geest en het bestaan in de werkelijkheid. Iets wat vals is door ons wordt geloofd bestaat op dezelfde wijze als iets wat werkelijk bestaat maar wat we nog niet als zodanig hebben geverifieerd. Een ware gedachte hoeft dus niet noodzakelijkerwijs groter te zijn dan een onware gedachte, het is het uiteindelijke inzicht (kennis opdoen van het bestaan) wat een gedachte groter maakt.

Gaunilo: *“God kan niet in het verstand gedacht worden omdat het te groot is en we het niet kunnen vergelijken met andere “goden” zoals we een hypothetisch mens wel kunnen vergelijken met andere mensen. Wij zijn te nietig om Gods grootsheid te begrijpen dus premisse 2 van Anselmus klopt niet”*

Kyrke: *“Het is niet zo dat wij goed in absolute zin kunnen kennen maar wij kunnen de goedheid van God extrapoleren uit de goedheid die wij in de wereld aantreffen”* (lijkt op het monologion)

“een minder goed lijkt altijd op een groter goed, inzoverre het een goed is. Daarom is het voor een redelijke geest evident dat wij, opstijgend uit wat minder goed is naar wat meer goed is, veel kunnen opmaken uit die dingen waarboven er iets groters gedacht kan worden betreffende ‘datgene waarboven niets groters gedacht kan worden’” (Antwoord op Gaunilo, 8)

Kyrke: *“We kunnen begrip hebben van het concept IQM zonder dat we de inhoud van het IQM kunnen begrijpen dus ook voor het ontologisch argument hoeven we alleen het concept te begrijpen net zoals we begrijpen wat het hoogste getal is”*

“Zo belet ook niets mij dat te zeggen wat ‘onzegbaar’ is, alhoewel wat ‘onzegbaar’ genoemd wordt niet gezegd kan worden. Zo kan ook wat ondenkbaar is, gedacht worden, alhoewel datgene waarop het attribueert ‘ondenkbaar’ van toepassing is niet gedacht kan worden. Op dezelfde wijze kan men, wanneer er gesproken wordt over [IQM], ongetwijfeld dat wat men hoort, denken en begrijpen, ook al kan die realiteit waarboven niets groters gedacht kan worden, zelf niet gedacht of begrepen worden.” (Antwoord op Gaunilo, 9)

Kyrke: *“Als ik jou overtuig dat er een eiland is dat het beste is door te liegen, dan zou dat volgens Anselmus ook moeten bestaan maar ik kan niet met mijn denken een eiland laten bestaan, dus waarom zou dat voor God wel zou zijn”*

Waarom vindt Gaunilo het argument van Anselmus niet overtuigend?

Ten tweede is Gaunilo het niet eens met Anselmus' redeneerwijze in het vijfde punt ("Een God die ook buiten het denken zou bestaan, zou beter zijn dan een God die alleen in het denken bestaat").

Antwoord van Anselmus:

God is niet het beste dat wij kunnen denken, maar datgene waar niets groters dan gedacht kan worden. Dit is een cruciaal verschil! God is niet als een eiland, want God is IQM en heeft dus bestaan als noodzakelijke eigenschap.

Betekent dit dat het argument circulair is? Niet echt, maar het laat ons wel zien dat het argument inferentieel is: het dient om een idee (namelijk IQM) 'uit te pakken'. De conclusie zit verborgen in de premisse, en Anselmus wil die conclusie aan het licht brengen. Het is het in het licht brengen van de logische consequenties van de premisse. (Dat god moet bestaan is een logische consequentie van het feit dat god IQM is, dat God bestaat is geen noodzakelijke voorwaarde voor de definitie van IQM)

Het argument is niet circulair in de zin dat het argument het bestaan van God al vooronderstelt (zoals soms te gemakkelijk wordt gedacht!)

Kun je manieren bedenken om Anselmus' argument te weerleggen anders dan die van Gaunilo?

Omdat God op een andere manier bestaat dan ons, kunnen we geen rechtstreeks inzicht (kennis opdoen van het bestaan) hebben in zijn bestaan, slechts indirect. Dus de vraag is wat bedoelen we met de vraag dat als datgene waarboven niks groters gedacht kan worden, moet bestaan als god op een andere manier bestaat dan wij?

"Want Gods eeuwige kracht en goddelijkheid zijn te zien in de natuur. Dat is altijd al zo geweest, vanaf het moment dat de aarde werd gemaakt. Daarom hebben ze geen excuus." - Rom 1:20.

Thomas van Aquino

Aantekeningen

De kenmerken van de scholastiek

- De scholastiek was een intellectuele traditie die werd gekenmerkt door:
- rigoureuze conceptuele analyse;
- nadruk op dialectische redeneervormen;
- het oplossen van contradicties (tussen standpunten van verschillende autoriteiten);
- de opkomst van de universiteiten;
- genres en onderwijsmethodes zoals de disputatio en de quaestio.

Schrijfstijl

Hij zet gangbare opvattingen of opvattingen van Aristoteles en zet deze af tegen Bijbelteksten en probeert zo argumentatief tegenstellingen op te lossen en kiest uiteindelijk zijn eigen positie. Boethius schreef voor een meer algemeen publiek maar binnen de scholastiek werd en meer geschreven voor een universitair publiek ofwel studenten. Er vindt een verschuiving plaats van “hoe moet ik leven” naar theoretische kwesties.

Thema's binnen de scholastiek

- **Universalia-debat (logica, taalfilosofie):** hoe moeten algemene begrippen, zoals ‘de mens’, begrepen worden? Bestaan zij alleen in de geest of in de taal, of hebben ze een onafhankelijk bestaan? < *Plato en Aristoteles nemen een realistische positie in en Ockham neemt de nominalistische positie in* >
- **De aard van intellectuele kennis:** welke aspecten van onze ‘cognitieve operaties’ behoren toe aan het intellect? Wat zegt dit over de mens vs. andere dieren? Wat zegt dit over een (individueel) voortbestaan na de dood? < *Avicenna behandelt dit, wat is een operatie van de ziel? Wat is deel van de sensitieve en wat is deel van de intellectuele ziel? De opvatting van Aristoteles dat de mens geen individueel voortbestaan heeft kantelt binnen het christendom* >
- **Verhouding tussen geloof en rede:** kan het geloof rationeel worden gerechtvaardigd? Wat is de verhouding tussen de autoriteit van de Bijbel de autoriteit van verschillende filosofische bronnen? < *Augustinus denkt dat er grenzen zijn, voor geloof is een geloofssprong nodig, Anselmus heeft dat minder en kaart aan dat het verstandelijk onderbouwen van het geloof noodzakelijk is* >
- **Natuurfilosofie:** kan de natuurfilosofie van Aristoteles worden verzoend met de christelijke scheppingsleer? < *Aristoteles stelt dat het universum altijd heeft bestaan, het christendom dat het universum een begin heeft, dat lijkt een contradictie.* >
- **Ethiek en politieke filosofie:** rechtvaardigheid, wet, en de orde van de schepping. < *Abelard behandelt de ethiek* >

Herontdekking van Aristoteles

- Gebeurde geleidelijk, van ongeveer 1150 tot in de 13e eeuw < *Boethius had dit als ambitie maar dat is niet gelukt* >
- Aristotelische corpus werd eindelijk naar het Latijn vertaald (soms rechtstreeks uit het Grieks (Willem van Moerbeke); soms via Arabische vertalingen)
- Vóór de 12e eeuw: alleen de *Categoriae* en *De interpretatione* (trans. Marius Victorinus) en een deel van de logische werken (trans. Boëthius) waren in het Latijn beschikbaar!
- NB: het zou nog ongeveer 200 jaar duren voordat de werken van Plato volledig in het Latijn werden vertaald (Marsilio Ficino in de 15e eeuw)

De receptie van Aristoteles

- Sommige van Aristoteles' recent vertaalde werken bevatten opvattingen die in strijd waren met elementen van de christelijke leer, bijv (*christelijke opvattingen*):
 - de notie van een persoonlijke God
 - de onsterfelijkheid van de ziel
 - het ontstaan van de wereld
- Sommige Christelijke autoriteiten **censureerden** Aristotelische opvattingen (de *Condemnations* van 1210-1277 aan de universiteit van Parijs)
- Thomas probeerde de Aristotelische filosofie te **verenigen** met de principes van het Christendom < *Ook Aristoteles kan bepaalde fouten hebben gemaakt omdat er een bepaald geloof nodig is om tot de volledige waarheid te komen, het ontstaan van de wereld is een bijbels feit en dat kon Aristoteles niet weten* >
- Thomas: de positie van het geloof is waar, maar de waarheid kan niet rationeel worden aangetoond. We moeten hierbij vertrouwen op de Bijbel. De schepping van de wereld is een artikel van het geloof. De positie van Aristoteles is dus niet juist, maar ook niet onredelijk (inconsistent of tegenstrijdig)

Condemnatie van Aristoteles werk

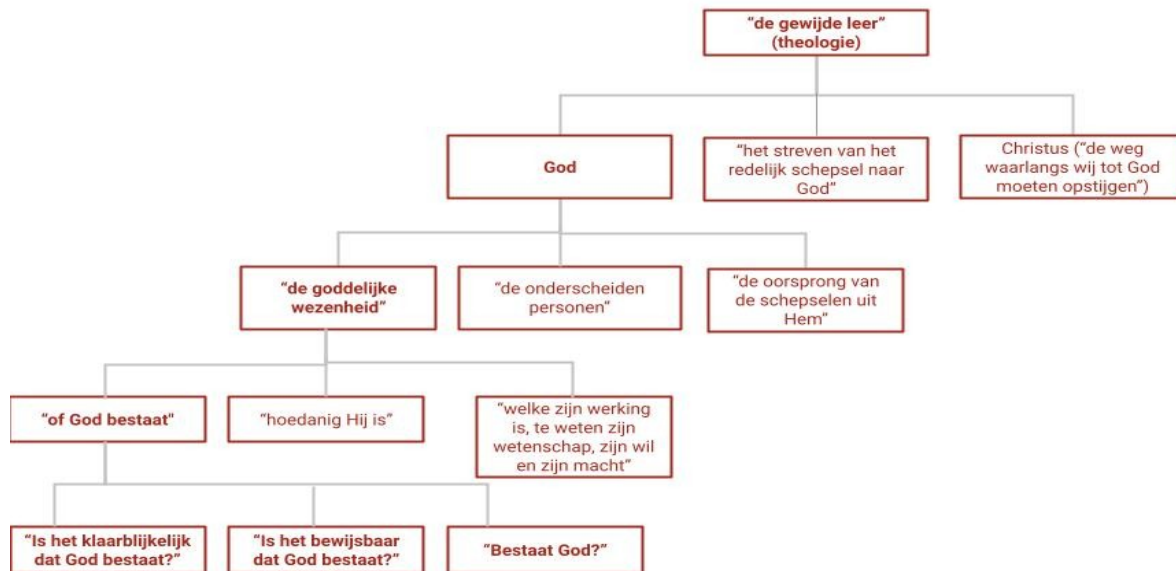
7. 1210: Aristoteles' libri naturales (en Avicenna's parafrases) in de ban
8. 1215: Aristoteles' libri naturales en Metafysica in de ban
9. 1231, pauselijk ingrijpen: de libri naturales blijven verboden "totdat de vermoeden van dwaling is weggenomen"
10. 1231: commissie van theologen
11. 1252: libri naturales genoemd als onderdeel van het artes-curriculum
12. 1255: statuut van de artes-faculteit met vermelding van alle werken van Aristoteles
13. 1270: veroordeling van 13 stellingen ontleend aan (werken van en commentaren op) Aristoteles door de bisschop van Parijs (Etienne Tempier)
14. 1277: veroordeling van 219 stellingen door Etienne Tempier

Summa Theologiae

- Geschreven tussen 1265–1274
- ‘Samenvatting van de theologie’ – bedoeld als handboek voor theologiestudenten:
- “Omdat een doctor in de katholieke waarheid niet alleen de gevorderden moet onderwijzen, maar ook de beginners. Zoals de apostel in 1 Korintiërs 3:1-2 zegt, ‘ik heb aan zuigelingen in Christus melk te drinken gegeven, en geen vlees’, zo is het onze bedoeling in dit werk die dingen over te brengen die betrekking hebben op de christelijke godsdienst, op een manier die past bij het onderwijs aan beginners.” (Voorwoord, Summa Theologiae I, 1)
- 3 delen, onderverdeeld in 614 ‘quaestiones’ en 3125 ‘articula’

Opbouw

- **Deel 1: God.** Over het bestaan en de aard van God; de schepping van de wereld; engelen; de aard van de mens.
- **Deel 2: Ethiek.** Over de algemene beginselen van de ethiek; specifieke deugden en ondeugden.
- **Deel 3: Christus.** Over de persoon en het werk van Christus en de weg van de mens tot God; de sacramenten.
- Supplement: Christelijke eschatologie (dood, laatste oordeel, bestemming van de ziel, enz.)

Structuur van de quaestio

- Vraagstelling
- Argumenten van de tegenstander (praeterea), die dus **bedenkingen** bij/bezwaren tegen Thomas' eigen, nog te formuleren conclusie. < *de posities van tegenstander(s) die hij later zal ontkrachten* >
- Korte tegen-stelling ("**sed contra est...**, **daartegenover kan worden aangevoerd** "), die Thomas zelf onderschrijft en waar vaak een citaat uit gezaghebbende bron bij wordt gegeven (de Bijbel, Aristoteles, Averroës, Augustinus...) < **een korte reactie** van hemzelf waarbij hij een andere auteur citeert >
- Het eigenlijke argument dat door Aquinas wordt onderschreven ('respondeo dicendum quod conversatio') < **Zijn eigen argumenten** >
- Er wordt individueel ingegaan op de voorgenoemde bezwaren onder 2, < **hij reageert hier direct op de posities van tegenstanders die in 2 uiteen zijn gezet** >

A priori "3+3=6" "Een vrijgezel is ongehuwd"	Ontologisch argument probeert het (noodzakelijk) bestaan van God uit de definitie/het begrip van 'God' af te leiden
A posteriori ""De vrijgezel is ongelukkig" "De bal is rood"	Kosmologisch argument probeert bestaan van God uit zijn 'effecten' (de wereld om ons heen) af te leiden

Thomas formuleert vijf kosmologische argumenten voor het bestaan van God:

- **Argument uit beweging** (*Iets wat beweegt moet door iets anders in beweging zijn gezet, dit kan niet oneindig doorgaan dus er is een onbewogen beweger, ergo God*)
- **Argument uit werkende oorzaken** (*Als iets in potentie F is dan kan het niet zelf veroorzaken dat het F wordt daar is een andere oorzaak voor nodig, deze oorzakelijkheid kan niet oneindig doorgaan dus er is een eerste oorzaak, ergo God*)
- **Argument uit mogelijkheid en noodzakelijkheid** (*sommige dingen worden door compositie samengesteld en andere dingen zijn noodzakelijk, als niks noodzakelijk is dan kan het zo zijn dat er op enig moment niks was, dat kan niet dus er is iets dat sowieso noodzakelijk is, ergo God*)
- **Argument uit gradaties van goedheid** (*Er zijn gradaties als zijnde goed en beter dus er moet iets zijn dat maximaal goed is, ergo God*)
- **Argument uit doelloorzaken** (*Er zijn dingen die geen intellect hebben en toch een doel hebben, zij moeten hun doel dus ergens anders van krijgen of worden aangestuurd door iets anders, ergo God*)

opmerkingen bij het vijfde argument

- Het argument uit doelloorzaken kijkt naar de structuur van de wereld, concludeert dat die doelmatig is, en poneert op basis daarvan het bestaan van een God
- Wordt later ook wel 'design argument' genoemd
- Je kunt ook op basis van dit argument beweren dat deze God goed en intelligent moet zijn
- Maar: de wereld is niet perfect, dus het kan ook gebruikt worden als een argument tegen de perfecte goedheid/almacht van God

Oorzaken (aitia, iets dat voorafgaat aan iets anders), waarom is dit huis er?

- **Materiële oorzaak** (*Omdat het van hout is gemaakt*) (*causa materialis*)
- **Formele oorzaak / Vorm oorzaak** (*Er is een architect die een plan heeft bedacht*) (*causa formalis*)
- **Werkende** (of: efficiënte) **oorzaak** (*er is een bouwvakker die het heeft gemaakt*) (*causa efficiens*)
- **Doelloorzaak** (*iemand had een plek nodig om te wonen*) (*causa finalis*)

Studievragen

Aquinas, "Het bestaan van God", Artikel 1+2

[algemeen] In wat voor soort stijl schrijft Thomas? In welk opzicht verschilt deze stijl volgens jou van de stijlen die we tot nu toe langs hebben zien komen (denk bijv. aan beoogd lezerspubliek, institutionele context, argumentatie vs. spirituele begeleiding...)? [zie evt. ook p. 2 van Pawls artikel]

[algemeen] Kijk naar de structuur van alle artikelen en probeer te beschrijven hoe de argumentatieve opbouw van elk artikel werkt. In welk deel van elk artikel geeft Thomas steeds zijn eigen standpunt?

Hij begint met opvattingen (bedenkingen) die relevant zijn voor het onderwerp, tussentijds presenteert hij zijn eigen stellingen en als laatste reageert hij op de bedenkingen die hij in het begin heeft geformuleerd het licht van zijn eigen leerstellingen

[Artikel 1] Leg uit wat Thomas bedoelt met "kennis van nature".

Uit zijn toelichting lijkt te volgen dat de kennis van God aangeboren is < *a priori kennis zoals wiskunde, kennis van het bestaan van god is geen kennis van nature, Anselmus zal die wel proberen aan te tonen, hij wijst het godsbewijs van Anselmus af* >

“Die dingen zijn uit zichzelf klaarblijkelijk, welke duidelijk zijn uit de kennis der termen zelf” (42)

“Klaarblijkelijk is elke zin waarvan het gezegde ligt opgesloten in het begrip van het onderwerp, zoals b. v. deze: De mens is een dier. Het begrip dier ligt immers besloten in het begrip mens. Voor allen nu die dit onderwerp en dit gezegde kennen, zal deze zin klaarblijkelijk zijn. Dit nu is het geval met eenieder, voor wat de eerste beginselen betreft: de termen er van toch zijn zó algemeen gebruikelijk, dat eenieder ze kent, zoals zijn en niet-zijn, het geheel en het deel, en dergelijke” (44-5)

*“Aangezien we echter van God niet weten wat Hij is, is deze zin voor ons niet uit zichzelf klaarblijkelijk, maar moet hij bewezen worden uit dingen die ons beter bekend zijn, al zijn zij naar hun natuur minder bekend, en dit zijn de **uitwerkselen**. (of effecten)” (1 Joh 4:8)*

< iets kan niet wit en zwart tegelijk zijn >

- [Artikel 1] Leg ‘bedenking 1’ uit en de reactie van Thomas daarop. Wat wil hij aantonen met het voorbeeld over "weten dat het Petrus is die er aankomt"?

Kennis die we van nature hebben is klaarblijkelijk waar. Hij ziet God als de bron van het hoogste geluk echter er zijn meerdere bronnen van geluk dus het is niet evident dat we geluk uit God herkennen. In het leven komt veel op ons af maar als wij niet de hoogste vorm van geluk kennen dan zullen we de momenten waarop deze te bereiken is ook niet herkennen.

< Hij wil hiermee aantonen dat wij een vaag aangeboren idee van God hebben in de zin dat we van nature naar geluk verlangen (**eudamonia**) en dit is het eindelijk het einddoel van van ons handelen en als god en geluk aan elkaar gelijk gesteld kunnen worden dan heeft iedereen dus een natuurlijk kennis van God > (**Argument van de tegenstander**)

< Thomas beargumenteerd dat alhoewel wij allemaal een natuurlijk verlangen hebben naar geluk, we kunnen een misvatting hebben over de aard van dat geluk, ergo rijkdommen en lust ipv God >

“Het is ons door de natuur zelve gegeven God te kennen, maar in het algemeen en **op een enigszins vage wijze**, in zover Hij nl. ons geluk uitmaakt. De mens **verlangt immers van nature zijn geluk**, en wat hij van nature verlangt, moet hij ook van nature kennen. Maar dat is nog niet zonder meer het bestaan van God kennen. Veronderstel b. v. dat men iemand op zich ziet aankomen, laten we zeggen Petrus, maar men hem niet herkent: dan zou men niet weten dat het Petrus is die er aankomt, ofschoon dit feitelijk het geval is. Zo ook laten velen **het volmaakte goed van den mens, nl. de zaligheid (de hoogste vorm van geluk, zijnde het geluk uit God), in de rijkdommen bestaan; anderen in de genietingen of nog in iets anders.**” – Thomas van Aquino

Referentieel opaak

1. Ik weet dat iemand nadert.
2. Deze iemand is Peter.
3. Ik weet dat Peter nadert.

> Nee, dit volgt niet

Referentieel doorzichtig

1. Iemand is langer dan 1m80.
2. Deze iemand is Peter.
3. Peter is langer dan 1m80.

> Ja, dit volgt wel

Opaak heeft te maken met kennis (**epistemologisch**) en het tweede met hoe de dingen zijn (**ontologisch**). Thomas van Aquino noemt de kennis van God Opaak, Ook al is het zo dat zaligheid bestaat in God, dat wil niet zeggen dat we dat ook weten

[Artikel 1] Leg 'bedenking 2' uit en de reactie van Thomas daarop. Op wiens argument levert Thomas hier kritiek?

Eigenlijk haalt hij hier Anselmus aan zeggende dat wie kennis neemt van het woord God dit ook verstandelijk begrijpt en omdat hij het begrijpt, denkt hij het, en omdat hij het denkt bestaat God ook, echter Thomas geeft aan dat als iemand kennis neemt van God hij dit op een verkeerde manier kan begrijpen, bijvoorbeeld dat God stoffelijk zou zijn.

"[1] Er zijn er ook die bij het horen van Gods naam zich van Hem geen begrip vormen, als van het hoogste wezen, daar sommigen dachten dat God een stoffelijk iets is."

"[2] En zelfs zij die onder die naam begrijpen wat er door betekend wordt, nl. het hoogste wezen, weten daarom nog niet, dat dit hoogste wezen in werkelijkheid bestaat, maar alleen dat het in het verstandsbegrip bestaat. Dan alleen kan tot zijn werkelijk bestaan besloten worden, wanneer aangenomen is dat het hoogste wezen werkelijk bestaat, wat juist niet toegegeven wordt door diegenen die Gods bestaan ontkennen."

< Hij levert kritiek op het feit dat wat in het verstand bestaat ook werkelijk bestaat >

[Artikel 1 en 2] Wat voor soort bewijs voor het bestaan van God wijst Thomas af? En wat voor soort bewijs vindt hij zelf wel overtuigend?

Thomas geeft aan dat wij niet rechtstreeks God kunnen kennen maar wel via zijn zijn uitwerkingen. < hij wijst het a priori kennen van het bestaan van God af, en hij zegt dat we god moeten leren kennen door de dingen om ons heen, dit wordt een **kosmologisch** godsbewijs genoemd, het argument van Anselmus was een **ontologisch** Godsbewijs >

"Want Gods eeuwige kracht en goddelijkheid zijn te zien in de natuur. Dat is altijd al zo geweest, vanaf het moment dat de aarde werd gemaakt. Daarom hebben ze geen excuus." - Rom 1:20.

[Artikel 2] Leg uit wat Thomas in dit artikel bedoelt met 'oorzaken' en 'gevolgen'. [Hint: het kan nuttig zijn om in dit verband je kennis over de vier oorzaken van Aristoteles op te frissen: <https://plato.stanford.edu/entries/aristotle-causality/>]

Als we aannemen dat God de oorzaak is van de uitwerkselen dan gaat Thomas ervanuit dat God de oorsprong is van de causa finalis (doeloorzaak) en dat we door deze te herkennen in de gevolgen ofwel de uitwerkselen kunnen we op deze manier God leren kennen door zijn uitwerkselen. Wij zijn het gevolg van God.

Aquinas, "Het bestaan van God", Artikel 3

(optioneel: zie Timothy Pawl, "The Five Ways")

Vat de vijf argumenten voor het bestaan van God kort samen in je eigen woorden.

1. Alles wat bewogen wordt of verandert wordt door iets anders bewogen. Als we aannemen dat iets alleen in beweging gezet kan worden door iets dat beweegt dan zou dit een ad infinitum zijn, er moet dus een onbewogen beweger zijn, ergo God.

2, men kan in de werkelijkheid niet iets vinden dat zichzelf veroorzaakt, dit zou namelijk betekenen dat iets er voor zichzelf zou moeten zijn en het is ook niet mogelijk om de keten van oorzaken tot in het oneindige voort te zetten. Aangezien al wat is wel veroorzaakt moet zijn maar we deze eerste oorzaak niet in de werkelijkheid aantreffen moet er buiten de werkelijkheid een eerste oorzaak zijn, ergo God.

3, sommige dingen worden door compositie samengesteld en andere dingen zijn noodzakelijk, als niks noodzakelijk is dan kan het zo zijn dat er op enig moment niks was, dat kan niet dus er is iets dat sowieso noodzakelijk is, ergo God

4. Er is in de wereld een bepaalde gradatie merkbaar, het betere komt dichterbij het goede dan het slechtere. Het goede is nu het beste. Wij mensen zijn maar dieren zijn ook op een verschillende manier, er is dus een verschillende gradatie in zijn. Het beste nu is de hoogste vorm van zijn, ergo God.

5. In de natuur bereiken redeloze lichamen hun doel doordat ze door een wezen met redelijk verstand naar hun doel worden geleid. Op dezelfde manier wordt de mens door naar zijn doel gelijed. Er is een wezen dat alle natuurlichamen leidt, ergo God.

Wat hebben deze argumenten met elkaar gemeen? Waarin verschillen ze van het argument van Anselmus dat we in onze vorige les hebben besproken?

Het zijn allemaal bewijzen voor eigenschappen van god. Anselmus' zijn argument ging louter over het bestaan van God

Welke Aristotelische elementen kun je herkennen in de argumentatie van Thomas?

De eerste onbewogen beweger en de vier oorzaken. Actualisatie en potentie. De drie soorten zielen (gradatie van zijn).

In het tweede argument legt Thomas uit waarom oneindige regressie (*infinite regress*) geen optie is. Leg uit waarom Thomas dit vindt. [NB: zie wat Pawl te zeggen heeft over temporele vs. logische/temporele prioriteit en geordende reeksen: pp 5-6]

Welk van de vijf argumenten vind je het meest overtuigend/sterk? Welke vind je het zwakst? Waarom?

Het Sterkste argument vind ik argument 1, ik vind het heel heel logisch dat Thomas naar Aristoteles geen oneindige regressie accepteert, toch twijfel ik of het echt mogelijk is om oneindige regressie uit te sluiten

Het zwakste argument vind ik argument 4. Het feit dat er gradatie is betekent niet automatisch dat er 1 zijn is dat het beste is en al helemaal niet dat dat noodzakelijkerwijs de oorzaak is van wat minder goed zijn is.

Avicenna

Aantekeningen

Over de ziel

- Wat voor soort iets is "de ziel"?
- Moderne varianten van deze vraag: wat voor soort iets is leven? Wat voor soort iets is cognitie? Wat zegt dit ons over wat we wel en niet kunnen weten over de wereld? Wat voor kennis komt uit onze zintuigen, welke kennis is aangeboren? Verschillen mensen van andere dieren, en zo ja, hoe dan? Is dit verschil alleen kwantitatief, of ook kwalitatief?
- Disciplinaire verschuivingen: sommige van deze vragen zijn nog steeds deel van de filosofie (filosofische antropologie, epistemologie, philosophy of mind); andere zijn nu 'opgeschoven' naar psychologie, biologie, neurowetenschappen, enz.
- Context: receptie van Aristoteles in Arabische filosofie

Aristoteles' definitie van de ziel

- "De ziel is de eerste actualisering van een natuurlijk lichaam met het vermogen tot leven." (Aristotle, De Anima 412a27)
- De ziel is een levensprincipe: het onderscheidt levende wezens (met een ziel: mensen, dieren, planten) van niet-levende wezens (zonder ziel: stenen, boeken, etc.)
- NB: 'ziel' moet dus niet begrepen worden in de populaire hedendaagse zin van 'dat wat jou uniek jou maakt'. Het is juist een onpersoonlijk principe.

Alleen levende wezens hebben een ziel (mensen, dieren en planten) maar het is geen persoonlijke ziel maar meer een soort levensprincipe.

Aristotelisch hylomorfisme

- Al het zijnde (ousia) wordt opgevat als een samenstelling van materie (**hylè**) en vorm (**morphè**)
- Materie: dat waaruit een ding is gemaakt; vorm: dat waarin die materie 'gegoten' is
- NB: dit zijn relatieve begrippen. Iets kan materie zijn **ten opzichte van iets anders**. Bakstenen zijn materie ten opzichte van een bakstenen huis (de vorm); maar de bakstenen zelf zijn vorm ten opzichte van de klei waaruit ze zijn gemaakt (materie).
- Wat is er dan op het meest basale niveau? 'Primaire materie' < *we kunnen nooit komen bij de primaire materie komen, maar deze bestaat wel voor Aristoteles* >

Volgens Democritus is alles lege ruimte en materie, Aristoteles verwierpt dat, alles is vorm en materie.

Wat zijn de twee substanties (vormen van zijn) volgens Aristoteles?

Primair zijn (eerste substantie) oftewel het individuele wezen of ding (deze mens, Socrates).

Primair zijn

- bestaat bij de gratie van zichzelf, niet afhankelijk van iets anders.
- Secundair zijn (tweede substantie) oftewel de klasse waartoe het primair zijn behoort (mens, dier, levend wezen). De essentie, de wat-heid.

Primair zijn (eerste substantie) is opgebouwd uit:

- materie (ύλη): onbepaaldheid, potentie, soortelijke bepaaldheid ('deze mens')
- vorm (εἶδος): bepaling, actualiteit, individualiteit ('deze mens'), de eigenschappen die de essentie uitmaken van wat iets is

potentialiteit en actualisering

Materie is potentie. Vorm is actualisering van deze potentie. De materie is het lichaam met al zijn werkende organen en dat wordt "aan" gezet door de ziel. De ziel gebuikt de materie voor actualisering, de ziel is de actualisering van de materie.

Eerste en tweede actualisering:

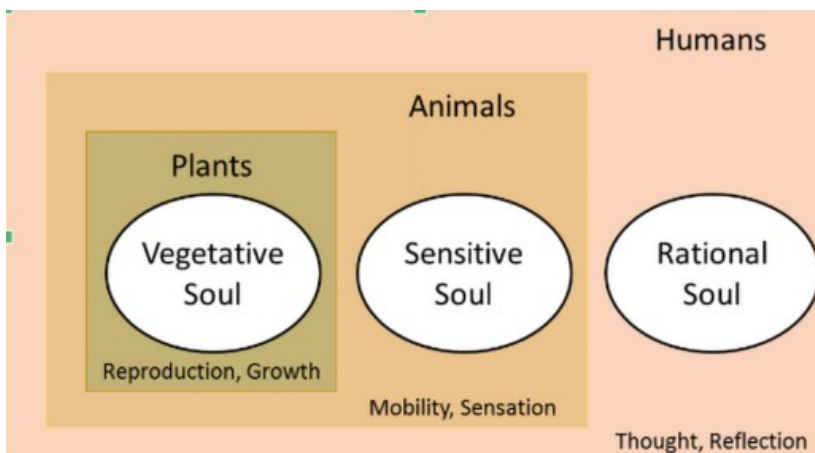
1) Een violist zijn – 2) Daadwerkelijk de viool bespelen

1) Een levende plant zijn – 2) Daadwerkelijk groeien

1) Een levend dier zijn – 2) Daadwerkelijk waarnemen

1) Een levend mens zijn – 2) Daadwerkelijk denken

Synoniemen: **vorm – perfectie – actualisering**

Is de ziel sterfelijk (conflict met het geloof)?

- 🌱 De vegetatieve ziel is sterfelijk: als het lichaam kapot gaat, betekent dat immers dat de vorm van de materie kapot gaat, en de vegetatieve ziel is niet anders dan de vorm die een wezen in staat stelt om zich te voeden en voort te planten.
- 🐷 De sensitieve ziel is ook sterfelijk, om dezelfde reden.
- 🧑 **De rationale ziel is echter niet sterfelijk**, omdat haar functie (volgens Aristoteles) niet reduceerbaar is tot het functioneren van het lichaam. < deze rationele ziel is **onpersoonlijk** en bevat geen ervaringen, herinneringen of een lichaam, Aristoteles suggereert dat de ziel misschien een onderdeel is van een grotere ziel, maar is hier niet heel duidelijk over >

Thomas over de onsterfelijkheid van de rationele (menselijke) ziel:

"Alleen intellectuele handelingen worden uitgeoefend zonder een stoffelijk orgaan. De perceptie en de daaruit voortvloeiende handelingen van de sensitieve ziel gaan daarentegen duidelijk gepaard met lichamelijke veranderingen; zo wordt bij het zien de pupil veranderd door het soort licht, en hetzelfde is duidelijk bij de andere zintuigen... elke operatie van de sensitieve ziel behoort tot een bijbehorend orgaan." (Thomas van Aquino, Summa, I.75.1)

De intellectuele ziel is dus niet reduceerbaar tot de vorm van het lichaam, maar is vorm überhaupt. Daarom is ze niet sterfelijk/vergankelijk:

"de zielen van [niet-menselijke] dieren vergaan wanneer hun lichamen vergaan, terwijl de menselijke ziel niet kunnen vergaan, tenzij zij in zichzelf [per se] zou worden aangetast. Dat is echter volstrekt onmogelijk - niet alleen in het geval van de menselijke ziel, maar in het geval van elk subsistent ding <dingen die blijven voortbestaan, zoals Engelen, God, rationele ziel, "iets dat blijft staan"> dat slechts een vorm is. Want het is duidelijk dat wat tot een ding behoort vanwege zijn eigenheid, onlosmakelijk met dat ding verbonden is. Maar 'zijn' behoort per se tot de vorm, dus tot de actualiteit." (Thomas van Aquino, Summa, I.75.6)

Dus Doordat thomas van Aquino de gehele menselijke ziel ziet als een vorm beargumenteerd hij dat de ziel als geheel onsterfelijk is. Het huidige idee van een ziel is dus ook meer de christelijke interpretatie van de ziel en niet zozeer hoe Aristoteles hierover schrijft.

Bij Aristoteles is de rationele ziel meer een vermogen tot abstractie, de sensitieve ziel neemt waar en combineert (fantasie), dieren kunnen dit dus ook. Het is abstractie waardoor wij bijvoorbeeld wiskunde kunnen doen <de identiteit zou je kunnen zeggen is een unieke manier van combineren, die in zichzelf toch nog los staat van de sensorische ziel, dus de rationele ziel, is en de sensorische ziel bevat de ontstaansgeschiedenis van de rationele ziel>. Het vermogen tot universalia is ook typisch een eigenschap van de ziel

‘Islamitische Gouden Tijdperk’ (8ste-13de eeuw):

bloeiperiode voor filosofie, wiskunde, astronomie, medicijnen, fysica, etc.

Twee filosofische tradities in de islam:

1) **Kalām:**

Speculatieve theologie

Bronnen: Koran (en commentaren)

Doctrinaire kenmerken: **atomisme & occasionalisme**

Voornaamste denker: **al-Ghazālī** (ca. 1056 – ca. 1111)

2) **Falsafa** (arabisch voor filosofia):

De (**aristotelische**) filosofische traditie

Bronnen: voornamelijk Aristoteles en zijn (vroeg) commentatoren; Galen en Ptolemaeus

Aristotelianisme met sterke (**neo**)Platoonse invloeden

Voornaamste denkers: **al-Kindī** (c. 801–873); **al-Fārābī** (c. 872–950); **Ibn Sīnā/Avicenna** (c. 980 – 1037); **Ibn Rushd/Averroes** (1126–1198)

Doel van Avicenna (De uitzonderlijke denker)

Hij was een Homo universalis en probeerde een overkoepeld systeem te bouwen op basis van wetenschap en metafysica. Hij probeerde alles samen te smeden tot een consistent geheel.

Het verschil tussen lichamelijkheid en zielen

“We commonly observe certain bodies perceiving by the senses and being moved by volition; in fact, we observe certain bodies taking in nutrients, growing, and reproducing their like. That does not belong to them on account of their corporeality; so the remaining option is that in themselves there are principles for that other than their corporeality. The thing out of which these actions issue and, in short, anything that is a principle for the issuance of any actions that do not follow a uniform course devoid of volition, we call ‘soul’.” (176)

Zijn definitie van een ziel

Een steen en een plant of mens zijn beide lichamelijk maar de mensen en de dieren kunnen vanuit zichzelf waarnemen en bewegen, dus dit kunnen geen eigenschappen van lichamelijkheid zijn, dus er moet iets zijn wat zich onderscheidt dus een levensprincipe, zijnde de ziel.

“The soul . . . is a first perfection of a natural body possessed of organs that perform the activities of life.” (178)

Het verschil in definitie tussen Avicenna en Aristoteles is dat Aristoteles de lichamelijkheid ziet als actualisatie van de ziel als iets immanents en Avicenna ziet het lichaam als noodzakelijkheid voor het actualiseren van de ziel, maar de ziel zelf is niet lichamelijk.

De vliegende mens

Moet meer gezien worden als een gedachte-experiment dat ons helpt intuïtiever naar onszelf te kijken (Daniel Dennet, “intuïtiepomp”). Het doel is om aan te tonen dat ons bewustzijn niet afhankelijk is van onze zintuiglijke ervaringen. De gedachte is als we onze sensitieve ervaringen tussen haakjes zetten), dat er toch nog iets overblijft dat eeuwig is en persoonlijk, ofwel bewustzijn.

“It has to be imagined as though one of us were created whole in an instant, but this sight is veiled from directly observing the things of the external world. He is created as though floating in the air or in a void without the air supporting him in such a way that he would have to feel it. [...] Then he considers whether he can assert the existence of his [soul]. He has no doubts about asserting his [soul] as something that exists without also having to assert the existence of any of his exterior or interior parts, his brain, or anything external. [...] He would not imagine it as a necessary part of his [soul] or as a necessary condition of his [soul] – And you know that what can be asserted as existing is not the same as what cannot be so asserted [...] Thus what the reader has been alerted to is [that] the existence of the soul as something that is not the body” (178-9) (Bolzman brains)

Avicenna wil eigenlijk zeggen dat als we:

- In 1 moment wordt geschapen
- Onszelf voorstellen als zonder geschiedenis
- Zonder sensorische input
- Zonder ervaring van lucht of andere vormen van materialiteit
- De vraag stellen of zijn ziel bestaat
- Hij beaamt dat zijn ziel bestaat maar niet dat zijn lichaam bestaat dus het lichaam is niet gelijk aan de ziel.

Als hij deze vraag met ja beantwoord dan moet de conclusie zijn dat het bewustzijn bestaat los van de lichamelijke. Hetgeen bevestigd kan worden als bestaand (de ziel) is niet hetzelfde als wat als niet bevestigd kan worden (de lichamelijke).

- VM beweert niet dat diens lichaam bestaat (want: volledige sensorische deprivatie)
- VM beweert wel dat diens ziel bestaat (i.e., heeft zelfbewustzijn)
- Als het bestaan van x wordt beweerd, maar het bestaan van y niet, dan geldt dat $x \neq y$.
- Dus het lichaam van VM $\neq$ de ziel van VM.

Weerwoord Deborah Black

Het kan zijn dat we wel de ervaring hebben van uitsluitend een ziel maar dat zegt niks over de ontologische werkelijkheid van de ziel, het kan zijn dat we dit op een verkeerde manier ervaren. **(niet referentieel opaak)**

Avicenna zegt dat de ziel als tijdloos principe er altijd is en toch lijkt het bewustzijn zich langzaam te ontwikkelen <Er lijkt hier eerder een ontwikkeling te zijn in de zin van verbinding die tot stand komt alla het cartesians dualisme waarbij door graduele verbinding tussen lichaam en geeft dit zich openbaar in de realiteit als een toegenomen bewustzijn>

Verschil tussen Avicenna en Thomas

Waar Thomas uitgaat van een volledige lichamelijk opstanding neemt Avicenna in zekere zin de middenpositie in en ziet hij het bewustzijn als onsterfelijk maar niet het lichaam.

Mensbeeld van Avicenna

De mens vijf externe zintuigen (neus, mond, oor, huid, ogen) en vijf interne zintuigen voor de connotationele eigenschappen. Deze zijn deel van de sensitieve ziel en die delen we dus met dieren

Animale ziel: perceptie

5 uitwendige zintuigen; 5 inwendige zintuigen/vermogens (anatomisch gelokaliseerd in de hersenen!)

- **fantasiya** (sensuscommunis, 'common sense'): voegt informatie afkomstig van verschillende uitwendige zintuigen samen tot een object
- **beeld-retentie** of korte termijn geheugen: houdt het beeld van het waargenomen object vast nadat dat object uit de directe waarneming is verdwenen
- **verbeeldende/imaginatieve** faculteit: scheidt en combineert de in het geheugen bewaarde beelden om zo nieuwe beelden te vormen (→ simple and complex ideas / Hume) <als we blauw en een appel hebben gezien dan kunnen we een blauwe appel voorstellen>
- **wahm (inschattende/estimerende faculteit)**: neemt de 'betekenis'/'bedoeling' (ma'ana) van een object waar (een schaap ziet onmiddellijk de bedreigende kwaliteit van de wolf) <toevoeging van Avicenna> <intuïtie>
- **herinnering/betekenis-retentie**: houdt de betekenissen vast van objecten waargenomen door de faculteit van wahm

Het zelfbewustzijn is niet iets van het brein!!

Studievragen

Avicenna (Ibn Sina), Selecties uit *The Cure (Boek der genezing van de ziel)*

[algemeen] Welke Aristotelische elementen kun je herkennen in Avicenna's theorie van de ziel?

De ziel is verantwoordelijk voor de potentie. Alles is potentie en actualisatie. Het lichaam is de eerste actualisatie van de potentie. Er is een eerste en tweede actualisatie. De ziel of potentie is deel van het bestaan van het wezen, de ziel is immanent. De ziel behoort toe aan een natuurlijk lichaam. De verschillende soorten zielen, zijnde de vegetatieve, de sensitieve en de cognitieve ziel. De ziel heeft een deel met een rationeel beginsel, ofwel "common sense". De ziel heeft

[sectie 1] Welk type functies/handelingen wordt volgens Avicenna verklaard door het principe dat hij 'ziel' noemt? Wat bedoelt hij als hij zegt dat een ziel een 'vorm' of 'volmaaktheid' is

Alle beweging die zich niet louter lichamelijk laat verklaren, maar zijn oorsprong vindt in de wil. De ziel is de oorsprong van de wil. De vorm is het ideale principe van de ziel, de bron van de potentie. De vorm beschrijft de ideale vorm van het fysieke wezen. Het is volmaaktheid omdat de ziel van een mens de volmaaktheid beschrijft van het genus mens. Perfectie is passender dan potentialiteit omdat beweging een principe van actie en perceptie een principe van receptie.

[sectie 1.7] Hier (onderaan blz. 178: "it has to be imagined as though...") vraagt Avicenna ons een gedachte-experiment uit te voeren. Reconstrueer dit gedachte-experiment stap voor stap. Wat probeert Avicenna hier te bewijzen?

In elk moment bestaat de mens in perfectie maar het lichaam is als een sluier die over de ziel heen wordt getrokken.

[sectie 2.6] Leg uit wat Avicenna bedoelt met 'connotationele attributen' (ma'ná). Welke verklarende functie heeft dit begrip? Denk aan het voorbeeld van de wolf en het schaap.

Dit zijn de associaties die wij hebben op basis van wat via de zintuigen binnenkomt. Een schaap ziet een wolf fysiek (vorm, patroon en kleur) maar hij herkent hem ook als gevaarlijk, als een bedreiging, dit zijn indirecte percepties die wel het gevolg zijn van fysieke perceptie maar niet hun oorsprong vinden in fysieke perceptie.

Al Farabi

Aantekeningen

Recapitulatie Avicenna

- Avicenna opereert binnen een Aristotelisch denkkader. **Hij beschouwt de ziel als de vorm (of: eerste actualisering) van een levend lichaam.**
- De vegetatieve en sensitieve ziel zijn reduceerbaar tot het functioneren van het lichaam. Maar de rationele ziel (eigen aan de mens) is dat niet. Daarom is **deze subsistent** en niet sterfelijk (maar: nogal minimale conceptie van onsterfelijkheid)
- Avicenna probeert aan de hand van zijn gedachte-experiment over de Vliegende Mens aannemelijk te maken dat de rationele ziel niet te reduceren is tot het functioneren van het lichaam.
- Avicenna schrijft uitgebreid over de manier waarop de **faculteiten van de sensitieve ziel (die mensen en dieren gemeen hebben)** opereren. Veel operaties die wij als ‘intelligent’ zouden beschouwen (bijv. herkennen van gevaar, geheugen, het scheiden en combineren van zintuigelijk waargenomen beelden) kent hij aan de sensitieve ziel, dus ook aan dieren, toe.

In tegenstelling tot Descartes kent Avicenna veel vermogens toe aan dieren.

Al-farabi schrijfstijl

Verwijst in zijn teksten naar Mohammed als de filosoof-profeet. referenties naar de Islam zijn er bijna niet maar wel zo tussen de regels door.

- “Vader van islamitisch Neoplatonisme”; “vader van islamitische politieke filosofie”
- Niet alleen actief in filosofie, maar ook in muziektheorie, wiskunde, kosmologie

Politieke filosofie

- De mens als ‘politikon zoon’ (politiek dier, ‘stadsdier’ – Aristoteles)
- Het idee van de ‘gezonde stad’ (afhankelijk van & analoog aan de (morele) gezondheid van de inwoners) *<het platoons idee van de stads(staat) als beginpunt van een gezonde politiek>*
- De utopie/het idee van de ideale stad als beginpunt of ‘format’ voor politiek denken
- Al-Farabi vergelijkt de rol van de filosoof m.b.t. de samenleving/stad met de rol van de dokter m.b.t. het lichaam: de gezondheid van de samenleving/stad wordt bepaald door de morele gewoonten van de inwoners, en de filosoof moet zorgen voor de gezondheid (**geluk**) van de zielen van de inwoners. *<harmonie is een balans van alle onderdelen van het lichaam en zo ook een harmonie tussen de delen van een stad>*
- Plato, Politeia: “Totdat filosofen koningen zijn, of de koningen en prinses van deze wereld de kracht van de filosofie hebben, en daarmee politiek succes en wijsheid verenigd worden, zullen steden nooit van hun kwaad worden verlost.”
- Hiërarchische opbouw: zoals de delen van het lichaam (hoofd/hart/onderbuik : rede/moed/verlangen : leiders/wachters/werkers) *<er is weinig mogelijkheden voor het veranderen van klasse>*
- Had op filosofisch gebied grote invloed op Avicenna (en werd enigszins door hem overschaduwd), en in het westen op denkers zoals Thomas van Aquino (in lat. vertaling)

‘Islamitische Gouden Tijdperk’ (8ste-14de eeuw)

Twee filosofische tradities in de islam:

1) Kalām:

- Speculatieve theologie
- Bronnen: Koran (en commentaren)
- Doctrinaire kenmerken: atomisme & occasionalisme
- Voornaamste denker: al-Ghazālī (ca. 1056 – ca. 1111)

2) Falsafa:

- De (aristotelische) filosofische traditie
 - Bronnen: voornamelijk Aristoteles en zijn (vroege) commentatoren; Galen en Ptolemaeus
- Aristotelianisme met sterke Platoonse invloeden
- Voornaamste denkers: al-Kindī (c. 801–873); al-Fārābī (c. 872–950) (**hoofdzakelijk platoons**); Ibn Sīnā/Avicenna (c. 980– 1037) (**hoofzakelijk Aristoteliaans**) ; Ibn Rushd/Averroes (1126–1198)

Al Farabi’s idee over een gezonde stad

Zijn kernidee is dat niet alle leden van de stad voldoende **kennis hebben van filosofie** om deugdzaam te leven, diegene die de leiding hebben over de stad hebben dat wel en moeten hun filosofische kennis zodanig verbeelden zodat iedereen het begrijpt. De **mening van allen** is wel belangrijk. Er is een sociale mobiliteit waarbij mensen kunnen wisselen van klasse.

Studievragen

[Hfdst. 15, §1] Waarom moeten mensen volgens al-Farabi in een gemeenschap leven?

Er zijn nu eenmaal veel dingen die we als mensen nodig hebben om perfectie te bereiken, de meeste van deze dingen zijn alleen in een samenleving te verkrijgen omdat we er voor veel daarvan anderen nodig hebben.

“Ieder mens heeft van nature, voor zijn voortbestaan en voor het bereiken van de hoogste perfectie, diverse dingen nodig die hij zich niet alleen en op eigen kracht kan verschaffen. Integendeel, hij heeft andere mensen nodig van wie elk hem specifieke dingen verschaft die hij nodig heeft. Elk individu bevindt zich met betrekking tot elk ander individu in deze toestand.” (Aristoteles)

[§2] Waarom beschouwt al-Farabi kleinere gemeenschappen van mensen (dorp, wijk, straat, huis) als 'imperfect'?

Omdat deze niet in al hun eigen behoeften kunnen voor zien.

“De wijk en het dorp bestaan allebei omwille van de bewoners van de stad. Het dorp verhoudt zich echter tot de stad als de dienaar tot de meester, terwijl de wijk zich daarentegen verhoudt als een deel tot een geheel. ... Het grootste goed en de hoogste perfectie worden in de eerste plaats bereikt in steden, niet in samenlevingen die minder perfect zijn.”

[§4-5] Leg uit wat al-Farabi's analogie is tussen het gezonde lichaam en de gezonde stad/samenleving. Wat zijn de overeenkomsten? Wat zijn de verschillen?

Overeenkomsten:

- De onderdelen leveren allen hun eigen bijdrage aan het totaal zoals organen in een lichaam
- Organen verschillen ook van elkaar in deugdzzaamheid en vermogen
- Ze hebben allebei een heerser, het lichaam een hart
- De organen vervullen de functies met als doe het doen van de heerser, het hart
- Er is een hiërarchische structuur, met organen van de tweede rang en organen die daaronder weer dienend zijn. Hoe lager in rang hoe minder nobel de functie die uitgevoerd moet worden
- De heerser moet ervoor zorgen dat zijn onderdanen geen gebrek leiden, net zoals het heersende orgaan

Verschillen:

- De disposities van de delen van de stad zijn geen natuurlijke vermogens zoals organen maar zijn vrijwillig <verschil met de politeia, er moeten een soort leugentjes verteld worden aan de burgers om de natuurlijke dispositie in stand te houden, volgens plato>

[§6] Leg uit waarom al-Farabi denkt dat zijn analogie ook kan worden toegepast op “alle andere bestaanden”.

Omdat hij van mening is dat alle bestaanden hun vermogens gekregen hebben van de eerste oorzaak en zo ook haar doel nastreven. Neoplatoons gezien is er ook een hyrarchische structuur dus is het logisch dat de wereld als geheel dat ook heeft. <de hyrarchie van de wereld is nodig ter rechtvaardiging van de hyrarchie van de stad>

[§7-12] Wat zijn de eigenschappen die de volmaakte heerser van nature zou moeten hebben? Wat zijn de kwaliteiten die hij door opvoeding zou moeten hebben verworven?

Hij moet voorbereid zijn en machtig zijn in niet een willekeurige kunst maar de kunst waarop alle kunsten in de stad zich richten. Hij moet van nature bepaalde kwaliteiten, neigingen en een wil hebben om de kunst van het regeren uit te voeren. Het moet iemand zijn die door niemand anders kan worden geregeerd. Het moet iemand zijn die zijn perfectie heeft bereikt. Het moet iemand zijn die verstand heeft van alles en het moet iemand zijn die zijn intellect volledig heeft geactualiseerd, ofwel hij moet een actief intellect bezitten.+

De twaalf kwaliteiten van de eerste heerser van de deugdzame stad en heerser van de bewoonde wereld:

- Hij moet een sterk lichaam hebben
- Hij moet alles begrijpen wat tegen hem wordt gezegd
- Hij moet goed zijn in onthouden van wat hij begrijpt en vat
- Goed van inzicht en intellect
- Hij moet taalvaardig zijn
- Hij moet een voorliefde hebben voor kennis en onderwijs en daarin niet snel vermoeid zijn
- Matig zijn met voedsel, drank of seks. Van nature kansspelen mijden en een afkeer van deze genoegens
- Liefhebben van waarheid en haten van de leugen
- Geld en andere wereldse goederen moeten hem weinig waard zijn
- Hij moet grootmoedig zijn en zich van nature verheffen tot de meest verheven zaken.
- Van nature rechtvaardigheid nastreven voor zichzelf en anderen en medelijden hebben met slachtoffers van onrecht en waardering tonen voor alles wat hij mooi vindt
- Hij moet onpartijdig zijn en makkelijk te overreden om recht te spreken maar moeilijk te overreden om iets onrechtvaardigs of slechts te doen.
- Krachtig en vastbesloten om te doen wat gedaan moet worden en dit dapper en onbevreesd zonder aarzeling

[§10] Onder de volmaakte heerser moet zowel een 'filosoof' als een 'profeet' worden verstaan. Leg uit wat hiermee bedoeld wordt.

Iemand die een actief intellect heeft zal goddelijke openbaring ontvangen en zo een wijze ofwel filosoof worden doordat de openbaringen door zijn intellect gaan en uiteindelijk een bron voor zijn verbeelding worden.

“God de Verhevene schenkt hem de openbaring, bemiddeld door het actieve intellect, door wat emaneert van God de Almachtige en Verhevene naar het actieve intellect, en door wat het actieve intellect emaneert naar het passieve intellect, en vervolgens naar zijn verbeeldende vermogen. Door wat er daaruit naar zijn passieve intellect emaneert is die mens dan een wijze, een filosoof en een volmaakte denker; en door wat eruit emaneert naar zijn verbeeldingsvermogen is hij een profeet met visioenen”

[§13] Al-Farabi erkent dat de mensen die perfecte heersers zouden kunnen zijn, zeldzaam zijn. Wat moet een stad doen als er geen perfecte kandidaten te vinden zijn?

Dan moet men de wetten de wetten en gewoontes van de laatste heerser in stand houden en indien er geen nieuwe heerser wordt gevonden deze uiteindelijk definitief maken. Als er twee mensen zijn die samen aan de voorwaarden voldoen dan zullen zij samen heerser zijn. Als er geen nieuwe heerser gevonden kan worden dan zal de deugdzame stad uiteindelijk vergaan

De zes eisen aan een volgende heerser:

- Hij moet filosoof zijn
- Kenner van bestaande wetten en tradities
- Vaardig in het stellen van nieuwe wetten waarin nog niet is voorzien volgens het model van eerdere heersers
- Vaardig in het hoofd bieden aan nieuwe situaties waar nog geen wetten voor zijn
- Het gidsen van mensen in de bestaande en zelf gestelde wetten
- Hij moet een krachtig gestel hebben zodat hij de verantwoordelijkheden van de oorlog aankan en dat hij zowel de heersende als de dienende krijgskunst beheerst

[§15-20] Wat bedoelt al-Farabi met de termen ‘onwetende stad’ en ‘verdorven stad’?

Onwetende stad:

De inwoners kennen geen geluk, ze zijn zelfs nog niet op de gedachte gekomen en als ze ernaartoe geleid zouden worden dan zouden ze het nog niet begrijpen. Ze hebben als doel om rijkdom te verwerven. In plaats van samenwerking is alles gericht op overheersing en ze zijn volledig vrij in de zin dat ze doen wat ze willen zonder hun verlangens te beteugelen,

verdorven stad:

De verdorven stad kent alles wat de deugdzame stad ken, het actie intellect, het geluk en God maar haar handelingen zijn gelijk aan die van de onwetende stad.

De koningen van deze steden zijn tegenovergesteld aan de heersers van de deugdzame steden, zij heersen op tegenovergestelde wijze.

- [Hoofdstuk 17, §2] Wat is de relatie tussen het kennen van de dingen “zoals ze in het echt zijn” en het kennen van de dingen “door middel van analogie en gelijkenis”? Waar denk je dat al-Farabi met het laatste op doelt? Is er meer dan één geschikte analogische voorstelling van de waarheid mogelijk?

Dat zou bijvoorbeeld religie kunnen zijn, een concrete uitwerking van de kennis van de eerste oorzaak en alle afgeleiden. Het kan ook poëzie zijn of literatuur of mythes. Net wat het beste bij het volk past maar als de allen afbeeldingen zijn van het werkelijke dan streven alle deugdzame steden toch hetzelfde na maar de beelden kunnen verschillen per volk of stad, naar gelang de gewoontes en gebruiken van het volk.

- [§3-6] Op welke verschillende manieren kunnen mensen bezwaar maken tegen een bepaalde mimetische beelden/analogische voorstellingen?
- Het afwijzen van een beeld en een ander beeld aannemen dat dichterbij de waarheid ligt, dit zorgt er telkens voor dat de persoon een hogere rang krijgt en zo dichterbij de waarheid komt zodat hij uiteindelijk wijs wordt.
- Het afdoen van beelden als onjuist omdat ze de doeleinden van onwetendheid, zoals roem, rijkdom en genot of vergelijkbare dingen in de weg staan.
- Het weerleggen van beelden die niet zijn bedoeld om te weerleggen en als ze dan de waarheid gepresenteerd krijgen dat belemmert hun verstand hen deze waarheid te begrijpen en daarom denken ze dat er geen waarheid is. Ze hebben als doel alles wat ze begrijpen als onwaar af te wijzen en te minachten, **uit afgunst naar diegenen die de waarheid kennen.**

Abelard en Heloïse

Studievragen

Abelard, *Historia Calamitatum*

[algemeen] In welke opzichten doet deze ‘troostbrief’ je denken aan de *Consolatio* van Boëthius? En op welke manier doet het je denken aan de *Confessiones* van Augustinus? In welke opzichten verschilt het hiervan?

Overeenkomsten:

- Abelard probeert in deze brief een vriend te troosten, net als vrouwe filosofie in *Consolatio* door over zijn eigen plotselinge problemen te spreken.
- Hij spreekt uitgebreid over zijn grote zonden, zijn hoogmoed en zijn lust net Augustinus uitgebreid schrijft over zijn zonden maar geeft daarbij vooral anderen de schuld.
- Eigenlijk gaan ze er alle drie over dat de schrijvers gevallen zijn voor aardse zaken

“[Ik heb] besloten het troostrijke gesprek dat we in elkaars bijzijn hebben gevoerd, vervolg te geven in een troostbrief op afstand. ... Ik hoop dat je gaat inzien dat jouw beproevingen vergeleken met die van mij eigenlijk niets voorstellen, of op zijn minst wel meevallen, en dat je ze een beetje kunt relativeren” (3)

Verschillen:

- Waar Augustinus slecht spreekt over zijn “jeugdzonde” is Abelard behoorlijk open over zijn seksuele uitpattingen.
- Abelard onderbouwd de tegenwerpingen van Heloise met andere filosofen

[p10-13] Wat kun je uit deze passages opmaken over de mogelijkheden met betrekking tot het onderwijs voor vrouwen in het Parijs van de vroege 12e eeuw?

Hij schrijft dat “dit soort erodutie bij vrouwen nauwelijks voorkomt”, daarmee lijkt het zo te zijn dat vrouwen nauwelijks onderwijs genieten. Ook heloise heeft geen les gehad zo lijkt het maar krijgt les van

Abelard

[p14-18] Abelard besluit (samen met Heloïse's oom) dat het het beste zou zijn om met Heloïse te trouwen en zo haar reputatie te redden. Het blijkt echter dat Heloïse helemaal geen zin heeft om te trouwen. Welke argumenten voert Heloïse aan tegen het huwelijk?

Zij denk dat haar oom nooit tevreden zal zijn met hun huwelijk immers als het voor Abelard reputatieschade oplevert wat levert het haar oom dan op. Heloise denkt dat haar oom nooit tevreden zal zijn. Heloise is er fel op tegen dat zo'n "groots" man zich zou verlagen tot het wijden van zijn leven aan 1 vrouw en ze daarmee de wereld "zo'n groot licht zou ontnemen" door hem te onderwerpen aan de "moeilijkheden" van het huwelijk zoals kinderen en huishouden. Het zou een filosoof onwaardig zijn en Paulus raadt een godsdienstig man geen vrouw te zoeken. Abelard noemt hier helemaal de redenen van Heloise om niet te trouwen:

*"Je vond je misschien niet te goed om een aantal van de argumenten op een rij te zetten waarmee ik je van trouwen en de risico's die daarbij horen probeerde af te praten. Maar daarbij sla je zo goed als alle redenen over die te maken hadden met mijn voorkeur voor **liefde boven een huwelijk, voor vrijheid boven een gevangenis**" (59)*

4) [p16-17] Wat is de ware betekenis van 'filosofie', volgens Heloïse?

De ware filosofie zoals dat in de oudheid bekend stond was dat filosofen 'wijzen' werden genoemd omdat hun leefstijl op een of andere manier respect afdwong. Filosofie is een leefwijze. **"Een filosoof leeft ingetogen en bewust"**

Heloïse, Eerste brief aan Abelard

[p49] Heloïse begint haar brief door Abelard op een merkwaardige manier te adresseren. Wat denk je dat ze hiermee bedoelt/wil bewerkstellingen?

Uitdrukking geven aan haar ambiguïteit. Ze zijn voor de wereld getrouwd maar dat is nu voorbij.

[p54-56] Heloïse gaat in op haar persoonlijke relatie met Abelard, en komt terug op het onderwerp van het huwelijk. Wat zegt ze hier over dit onderwerp?

Dat ze nog altijd door het huwelijk verbonden zijn en dat hij daardoor het aan haar verplicht is om haar te troosten. Ze haalt aan dat Abelard in zijn brief aan zijn vriend wel veel van haar argumenten aanhaalt tegen het huwelijk maar niet dat ze liever liefde wilde dan de gevangenis van het huwelijk. Ze haalt aan dat ze hem wilde uit liefde en niet om rijkdom of macht.

[p59] "Ik ben geheel schuldig; zoals je weet / ben ik geheel onschuldig." Wat heeft Heloïse in deze passage te zeggen over ethische verantwoordelijkheid? [overweeg ook voetnoot 14] Ga ook na of je sporen van Heloïses standpunt in Abelards *Ethica* kunt vinden.

Dat je alleen verantwoordelijk kunt worden gehouden voor je intenties. Als je een goede intentie hebt en het gaat mis dan kan je daar niet op worden afgerekend, zo meent zij, dat is gerechtigheid. Zij wilde zijn liefde, dat was haar intentie, en om dat te bereiken heeft ze ermee ingestemd te trouwen met alle consequenties van dien. Dat maakt haar zowel schuldig als onschuldig. Je zou een intentie kunnen vertalen als het instemmen

met hetgeen je wilt en dat is wat volgens Abelard zonde is, het instemmen met een ondeugdelijke wil. Hij zegt letterlijk “The intention alone separates the two cases”.

Abelard, *Ethica*

Wat is het verschil tussen een ondeugd (*vice*) en een zonde (*sin*), volgens Abelard?

- De ondeugd is bijvoorbeeld mateloosheid, dit is een dispositie van de geest, een manier waarop we in potentie reageren op een situatie. Zonde nu is niet de actie die voorkomt uit ondeugdelijk handelen maar het feit dat wel instemmen met de ondeugd en daardoor ondeugdelijk handelen, want dat ziet hij als minachting van God. Iedereen kan ten prooi vallen aan ondeugd maar dat kan ook als men zich ertegen verzet, dan is het geen zonde maar ook kan men er gewoon mee instemmen, dan is het zonde.
- Zondigen vindt plaats in het stadium van consenting
- Het vindt niet plaats in het stadium van willing, want het is juist beter als je iets wilt, maar je daar niet mee instemt en tot handelen overgaat (i.e., jezelf beheerst)
- Bad will is ook niet eens noodzakelijk voor het begaan van een zonde (voorbeeld van degene die kiest zijn meester te vermoorden om niet zelf door hem vermoord te worden, p. 3)
- Het vindt niet plaats in het stadium van acting, want soms zijn we (fysiek) de reden dat iets slechts gebeurt zonder daarbij in te stemmen (een ongeluk)

Leg het onderscheid dat Abelard maakt tussen willen (*willing*), instemmen (*consenting*) en handelen (*acting*) uit. In welk stadium vindt het "zondigen" (*sinning*) plaats, en wat zijn Abelards argumenten hiervoor?

Dat vindt plaats in het “consenting”, dit ziet hij als minachting van God. In het voorbeeld wordt een onschuldig iemand vervolgd door zijn meester en bedreigd met de dood. De man nu verdedigt zichzelf en dood zijn meester. Hij wilde dit om in leven te blijven maar het doden deed hij tegen zijn eigen wil en hij stemde er dus niet mee in, hij verzette zich ertegen door te vluchten totdat het niet anders kon en daarmee stemde hij niet in met dat willen, minachtte hij God niet en zondigde zo niet. **“Wie het zwaard oppakt zal vergaan door het zwaard”**. Het willen doden van zijn meester is niet zijn eigen keuze geweest, dat was het logische resultaat van het feit dat zijn meester hem wilde doden, hij heeft dat willen dus niet zelf gewild. Dit willen noemt hij geen willen maar lijden. Zonde zit hem dus niet in willen zoals ook christus niet wilde lijden maar daar weerstand aan bood om de wil van zijn vader te doen.

Handelen in onwetendheid

Hij haalt ook uit dat als we door onwetendheid ondeugdelijk handelen dat geen zonde is, immers we hebben niet bewust ingestemd met dit ondeugdelijk handelen omdat we er niet van op de hoogte waren dat dit ondeugdelijk was. Zoals sex hebben met iemand waarvan je denkt dat het je vrouw is <vrij bijzonder argument>

Instemming is zonde ondank de kwaliteit van de uitwerking

Als iemand toestemt in ondeugd maar niet bij machte is dit uit te voeren dan is hij even zondig als hij dit wel bij machte is en het ten volle tot uitvoer brengt

De intentie is leidend

Als iemand opgehangen wordt kan de een het uit haat doen en de ander uit rechtvaardigheid. De actie is in beide gevallen hetzelfde, er wordt een persoon opgehangen maar diegene die het uit haat doet zondigt, maar diegene die het uit rechtvaardigheid doet zondigt niet.

Ook bij abraham was Gods intentie leidend

Hij beargumenteert ook dat het goed was op Abraham op te dragen om iets te doen wat niet goed was omdat hij niet de intentie had om Abraham dit te laten doen maar om te testen of hij hem zou willen gehoorzamen en de instemming met Gods wil was daarvoor voldoende bewijs dus hier was het de intentie van God die zijn opdracht aan Abraham rechtvaardigde.

Vergelijk Abelards uiteenzetting over ethische verantwoordelijkheid met de drie grote ethische benaderingen die in de hedendaagse filosofie worden onderscheiden: utilitarisme, deontologie en deugdethiek. Denk je dat het standpunt van Abelard verklaard kan worden in termen van een van deze opvattingen over ethiek? Waarom (niet)? Waar ligt Abelards opvatting volgens jou het dichtst in de buurt?

utilitarisme

Zeker niet het utilitarisme, Abelard is vrij helder het is niet de daad en dus ook niet de uitkomst van die daad die bepaald of een mens God wel of niet minacht en dus zondigt, Het gaat om het wel of niet overeenstemmen met de deugd of ondeugd. Volgens het utilitarisme is de uitkomst bepalend voor het karakteriseren als deugdelijk of ondeugdelijk.

Deontologie (kant)

Deontologisch vind ik ook problematisch, omdat Kant zegt dat moord bijvoorbeeld altijd slecht is, maar Abelard verdedigt dit standpunt en geeft een voorbeeld van een man die tegen zijn eigen wil in de bedreiger van zijn leven doodt uit zelfbescherming. Volgens Abelard is dat geen Zonde, want de man deed het tegen zijn eigen wil en verzette zich ertegen en zon minachtte hij God niet en was het dus geen zonde. Deontologisch gezien is moord altijd verkeerd, men zou nooit mogen moorden. *<het grote verschil zit hem erin dat bij Kant de mens diegene is die moet achterhalen of iets wel of niet goed is (kunnen we de handeling verheffen tot een algemene regel), bij Abelard is het God die daar over oordeelt>*

Deugdethiek (Aristoteles)

De deugdethiek komt mijns inziens het dichtste omdat ook de deugdethiek zegt dat we alleen deugdzaam handelen als we en handelen volgens een deugd en dit ook uit vrije wil doen. Alhoewel Aristoteles deugd definieert als het juiste midden tussen uitersten, iets wat Abelard niet doet. Voor Aristoteles betekent deugdelijk handelen dat we met **een duidelijk goed opgezet plan met voorbedachte rade goed geïnformeerd een bewuste keuze maken**. Als er geen sprake is van een weloverwogen keuze zegt Aristoteles dan kan er ook geen sprake zijn van een keuze. *<het grote verschil is dat bij de deugdethiek men*

uitgaat van het veranderen van ondeugdelijke disposities, bij de deugdethiek wordt meer naar het hele leven gekeken en bij abelard meer naar specifieke keuzes>

Studievragen

Christine de Pizan, “Het boek van de stad der vrouwen”

[algemeen] Waarom heet dit boek "De stad der vrouwen"? Welke functie heeft de stad-metafoor?

Dan wordt Christine plotseling door een helder licht beschenen. Als ze opkijkt, staan er 'drie gekroonde dames van de allergrootste waardigheid' voor haar. Het zijn de Deugden Rede, Recht en Rechtvaardigheid, die haar nogal eigentijds toevoegen: 'Dochter, waar is je verstand gebleven?' Ze komen haar in de eerste plaats opbeuren en in de tweede plaats aansporen om een stad te bouwen waar vrouwen veilig kunnen wonen zonder het mikpunt te worden van de spot van mannen, een plek waar hen recht zal worden gedaan en waar ze beschermd zullen zijn tegen al die valse aantijgingen. Het boek kan als de stad worden gezien waar alle vrouwen veilig in wonen

[algemeen] Waarom is het personage Christine verontrust aan het begin van het boek?

Ze is verontrust waarom er zoveel mannen kwaad spreken over vrouwen, alsof vrouwen ondeugd zijn en van nature tot ondeugd is geneigd. Hierdoor begint zij aan zichzelf te twifelen.

[algemeen] Christine de Pizan voert een dialoog op tussen haar protagoniste, Christine, en drie allegorische figuren: Rede, Rechtvaardigheid en Recht. Overweeg in welke opzichten deze vertelwijze lijkt op en verschilt van die in Boethius' *Consolatio*.

Overeenkomsten

- Ook hier wordt de hoofdfiguur bezocht door andere figuren die proberen te troosten

Verschillen

- In *consolatio* heeft de hoofdfiguur verkeerde opvattingen over zichzelf en probeert vrouwe filosofie hem bij te brengen dat hij zich door de wereld heeft laten meeslepen. Dit laatste is bij Christine ook maar hier gaat het over verkeerde overtuigingen ten aanzien van haarzelf en vrouwen in het algemeen
- Christine krijgt bezoek ook als beloning en in *consolatio* wordt de figuur voornamelijk vermaand vanwege zijn dwalingen. Christine krijgt een opdracht van de bezoekers.
- Christine is duidelijk overtuigd door de vrouwen die haar bezoeken, of de gevangene in *consolatio* dat uiteindelijk was blijft ongewis

[algemeen, m.n. 4] Hoe lijkt dit boek zich te verhouden tegenover de autoriteit van mannelijke filosofen en schrijvers (die negatief zijn geweest over vrouwen)?

- Dat ook filosofen ernaast kunnen zitten, dat we niet zomaar alles wat ze zeggen voor waar moeten aannemen.
- Dichters, zo zegt een van de bezoekende vrouwen, bedoelen misschien wel het tegenovergestelde van wat ze zeggen, ze schrijven vaak in de vorm van fabels.
- Schrijvers zouden bijvoorbeeld mannen die van het rechte pad af zijn ervan willen weerhouden met slechte en losbandige vrouwen om te gaan.
- Soms schrijven schrijvers ook puur om dierlijke en domme mannen op het verkeerde pad te zetten (zoals met “de secret de femmes”).

[16] Welk argument voert Rede aan tegen het idee dat sommigen kwaad hebben gesproken ‘met een goede bedoeling?’

Schrijvers zouden bijvoorbeeld mannen die van het rechte pad af zijn ervan willen weerhouden met slechte en losbandige vrouwen om te gaan. Ze zouden dwazen willen behoeden hun dwaasheid te begaan maar hiermee beschadigen ze vrouwen in het algemeen en dit kan dus niet goed worden genoemd

[27-29] Welke argumenten worden aangevoerd tegen het idee dat vrouwen als onvolmaakte wezens zijn geschapen/niet naar het beeld van God zijn geschapen? Lijkt Christine te geloven in een natuurlijke hiërarchie tussen mannen en vrouwen?

God schiep de vrouw uit een rib van de man en daarom is zij zijn metgezellin en niet zijn slaaf. Christine geloofd dus niet in de “natuurlijke hiërarchie”. **“Hij moet van haar houden als van zijn eigen vlees”**. Als God zich niet ervoor schaamde de vrouw te maken waarom zou de natuur dat wel doen?. De vrouw werd **“gevormd naar het beeld van God”**. God was geen mens toen hij man en vrouw schiep en wat hij schiep was in eerste instantie ziel en de ziel van man en vrouw zijn beide even edel. Dat de vrouw zich rustig houdt en bedachtzaam en schroomvallig en dat is geen teken van slechtheid maar juist de angst voor ondeugd, een teken van deugdzaamheid.

[200-202] Leg uit wat Recht bedoelt met de uitspraak dat mannen ‘van twee wallen eten’ wanneer zij zondig gedrag bij mannen en vrouwen proberen te verklaren.

Als mannen zonden begaan, wat ook voorname mannen doen dan verschuilen ze zich achter het argument dat dat menselijk is en dat het hen niet kan worden aangerekend maar vervolgens als een vrouw een zonde begaat dat moeten ze dat met de grootste kracht en sterke bewoordingen veroordelen. Ze zien dus zogezegd de splinter in het oog van de vrouw maar niet de balk in hun eigen oog en als de vrouw dan al deze oordelen over zich heen krijgt en deze verdraagt dan wordt dat niet gezien als standvastigheid.

Willem van Ockham

Realisme:

- Algemene termen verwijzen naar reële dingen, namelijk 'universalia'.
- Twee individuen van dezelfde soort (bijv. Socrates en Plato) bezitten één en dezelfde "materiële essentie" (mens, mens-heid, menselijke natuur). Zij vallen dus samen in het 'ding' (Lat. res - vandaar: realisme) 'mens-heid'. Socrates en Plato vallen samen in homine.

Problemen:

- Hoe zou zon idee eruit zien? (derde mens probleem) en hoe definiëren we iets in algemene termen.

Nominalisme:

- 5) Algemene termen zijn slechts woorden of concepten (Lat. nomen = naam/zelfstandig naamwoord).
- 6) Universalia bestaan niet in de werkelijkheid.

Problemen met nominalisme

- Hoe kan er dan nog sprake zijn van inter subjectiviteit? Hoe kunnen twee mensen het hebben over het hebben over roodheid en elkaar dan begrijpen als het slechts menselijk gevormde begrippen zijn.
- Alles wordt relativistisch, er zijn geen algemene waarheden meer.
- "niks is waar" is een paradox.

Het universalia probleem in de antieke filosofie

- Platonisme: het feit dat Socrates een mens is en Plato een mens is, wordt verklaard door het bestaan van de Vorm/Idee van Mensheid. Deze vormen bestaan onafhankelijk van de individuele mens en zijn onstoffelijk.
 - [NB: Platonisme moet niet verward worden met wat Plato zelf geschreven heeft; dit is een 'karikatuur' van Plato!]
- Realisme wordt soms ook aangeduid als 'Platonisme'
- Aristoteles: universalia bestaan en zijn **onstoffelijk**, maar ze bestaan alleen wanneer ze in individuen worden 'geïntanceerd' (dus niet in een 'Vormenwereld')
- Platonisme en Aristotelianisme zijn dus eigenlijk **allebei varianten van realisme**, maar vaak worden 'Platonisme' en 'realisme' als synoniemen gebruikt

Universalia in de middeleeuwen

- Het debat over universalia is vanaf de 12e eeuw één van de meest belangrijke filosofische discussies
- Het debat heeft als uitgangspunt de Isagoge van Porphyrius (234 – 305 n.Chr.; leerling van Plotinus) een werk bedoeld als inleiding op de Categorieën van Aristoteles)
- Boëthius schreef twee commentaren op de Isagoge
- Kernbegrippen in de Isagoge: genus (pl. genera; ‘geslacht’) en species (pl. species; ‘soort’)
- Genus en species worden samen 'universalia' genoemd
-
- Lange tijd was de meest populaire positie het realisme (zie ook de leidende vraagstelling van Porphyrius)
- Rond de tijd van Abelard (begin 12e eeuw) begonnen mensen ook nominalisme te verdedigen; Abelard was zelf één van de eerste en belangrijkste nominalisten
- “Universaliënstrijd” of “universalia-debat”
- In de scholastiek wordt het nominalisme eigenlijk de meest gangbare positie, hoewel er ook veel denkers zijn die heel genuanceerde vormen van realisme verdedigen
- William van Ockham is één van de meest hardcore nominalisten; hij bekritiseert ook het werk van meer ‘gematigde’ nominalisten, zoals zijn leermeester Duns Scotus

Voorbeeld van een universeel begrip, zoals de mens, een driehoek, optellen en aftrekken, vermenigvuldigen

Voorbeelden van een soort: De javaanse neushoors, het friese paard

De drie vragen van Porphyrius

- Bestaan genera en species in het echt, of zijn het slechts begrippen in de geest?
- Gesteld dat genera en species in het echt bestaan, zijn ze dan stoffelijk of onstoffelijk?
- Gesteld dat genera en species onstoffelijk zijn, bestaan zij dan buiten de dingen die door de zintuigen kunnen worden waargenomen om [Platonisme], of zijn zij aanwezig in de dingen die door de zintuigen kunnen worden waargenomen [Aristotelianisme]?

Porphyrius zelf blijft neutraal: *“Wat de genera en species betreft, zal ik me niet uitlaten over de vraag of ze op zich of alleen in het intellect bestaan, en zo ze op zich bestaan of ze lichamelijk dan wel onlichamelijk zijn, en of ze gescheiden van de zintuiglijke dingen bestaan dan wel alleen in en aan de zintuiglijke dingen; want dat is een zeer moeilijke kwestie die een grondig onderzoek vraagt.”*

De scholastiek was een intellectuele traditie die werd gekenmerkt door:

- rigoureuze conceptuele analyse;
- nadruk op dialectische redeneervormen;
- het oplossen van contradicties (tussen standpunten van verschillende autoriteiten);
- de opkomst van de universiteiten;
- genres en onderwijsmethodes zoals de disputatio en de quaestio.

Tijdsspanne (breed gezien): 1100-1700

- Vroege scholastiek: 11e en 12e eeuw
- Hoogscholastiek: 13e en 14e eeuw
- Late scholastiek: 14e en 15e eeuw

De scholastiek beweegt verder en verder weg van de grote levensvragen en keert zich steeds meer in zichzelf.

Ockhams Razor

Als er 2 plausible (evenveel verklaringskracht) opties zijn om een probleem op te lossen, kies dan de meest simpele. Simpelheid is een deugd op zichzelf.

Scholastiek gebruik:

- Objectief zijn (esse obiectivum) = zijn als een (intentioneel) object in de geest — d.w.z. geest-afhankelijk zijn. (**iets wat voor de geest ligt, voortkomt uit de geest**)
- Subjectief zijn (esse subiectivum) = werkelijk bestaan in een subject — d.w.z. geest-onafhankelijk, werkelijk bestaand in de wereld. (**iets wat onder de geest ligt, eraan voorafgaat**)
- Min of meer het tegenovergestelde van hedendaagse gebruik – dit is verwarrend!

Ommekeer bij Kant

Subject is dat wat behoort bij het denkende subject en object is iets dat onafhankelijk van de geest bestaat.

- Leestip: Daston & Galison, Objectivity:
<https://press.princeton.edu/books/paperback/9781890951795/objectivity>

Wat is het verschil tussen een concept en een conventie?

een concept is wat we qua representatie in onszelf maken (**universal by nature**), we doen dat allemaal op dezelfde manier, daarom beschikken we allemaal over dezelfde concepten. Een conventie nu is de naam die we aan een concept geven, bijvoorbeeld de naam pen of pencil (**universal by convention**).

Eerste theorie

Er is een geest en de geest maakt een plaatje van de pen en dit beeld kan gebruikt worden om andere pennen te herkennen.

Tweede theorie

Er zijn geen ficta meer maar slechts de verhouding tussen het subject en het object. Omdat hier het ficta wordt weggeschoren is deze theorie simpeler, doordat er nu alleen een relatie is.

Studievragen

Wat zijn **universalia** (engels: *universals*)? Tip: bekijk dit artikel in de *Stanford Encyclopedia of Philosophy*: <https://plato.stanford.edu/ENTRIES/universals-medieval/>

Universalia zijn bijvoorbeeld dat wat alle paarden met elkaar gemeen hebben, en waar plato daarom het transcendente idee van paardheid introduceerde om dit te verklaren, stelde Aristoteles dat de universele eigenschappen immanent waren. Universalia zijn begrip voor bijvoorbeeld soorten, geslachten of anderszins termen die een bepaalde overeenkomstigheid beschrijven. Dit kan transcendent immanent of normatief ofwel door middel van realisme, conceptualisme of nominalisme.

2. In het bovenstaande artikel wordt er een onderscheid gemaakt tussen **nominalisme** en **realisme**. Wat houden deze posities in? En is Ockham een nominalist of een realist?

Een realist stelt dat universalia objecten zijn die buiten de werkelijkheid om een afzonderlijk bestaan hebben of wel de *via antiqua*, een nominalist neemt de stelling in dat universalia begrip zijn die zichzelf vormen van hetgeen we aan overeenkomst vinden in de werkelijkheid

3. Leg in je eigen woorden uit wat Ockham bedoelt met de termen ***esse obiectivum*** en ***esse subjectivum***. Een ***esse obiectivum subjectivum*** wil zeggen dat universalia een onafhankelijk bestaan hebben, onafhankelijk van de ziel en niet voortgebracht door de ziel, een ***esse obiectivum*** wil zeggen dat universalia een product van de ziel zijn

4. Wat is een ***fictum*** (engels: *mental image/figment*)?

Wij vormen ons een beeld van wat we zien en binnen hetgeen we als beeld in onze ziel hebben zitten ook de universalia, ze zijn een door onszelf gevormd beeld van universalia. Het bouwen van een soort kopie.

5. Hoe verschilt Ockhams **eerste theorie** over universalia van zijn **tweede theorie**? Waarom heeft hij zijn eerste theorie opgegeven?

Hier is geen sprake meer van een fictum en daarom is zijn tweede theorie simpeler en daarom verwierpt hij zijn eerste theorie.

6. Ockham geeft meerdere **argumenten** voor zijn positie dat universalia niet buiten de geest bestaan. Probeer een overzicht te vormen van de verschillende argumenten en die in je eigen woorden uit te leggen.

6. Wat vind je van de **schrijfstijl** van Ockham? Hoe verhoudt de stijl van deze tekst zich tot die van andere (middeleeuwse) teksten die we hebben gelezen?

Al-Ghazali

De incoherentie van de filosofen (selectie)

- [algemeen] Wie denk je dat al-Ghazali bedoelt wanneer hij 'de filosofen' schrijft?

Avicenna en Al-Ghazali omdat ze te sterk afweken van het islamitische geloof door plato en Aristoteles te incorporeren.

[p 166 en 175-6] Al-Ghazali stelt dat het optreden van de ene gebeurtenis na de andere nooit noodzakelijk is. Hij meent echter dat sommige dingen noodzakelijk zijn, en dus dat sommige dingen categorisch onmogelijk zijn. Kijk naar de voorbeelden die al-Ghazali geeft. Wat voor soort noodzakelijkheid is dit?

??

[p 166-167] Neem het voorbeeld van een stuk katoen dat verbrandt nadat het in aanraking is gekomen met vuur. De eerste positie die dit fenomeen verklaart stelt dat hier sprake is van een noodzakelijk verband, omdat het vuur een middel is dat altijd hetzelfde werkt (het zet brandbare dingen in brand). Al-Ghazali beweert dat we niet moeten zeggen dat deze opeenvolging van gebeurtenissen noodzakelijk is, omdat hij het vuur niet als het agens beschouwt. Wie moet volgens al-Ghazali als de oorzaak van elke gebeurtenis worden beschouwd? Wat voor soort gebeurtenissen kan zijn theorie wel verklaren (in tegenstelling tot de positie die hij verwerpt)?

God moet gezien worden als de oorzaak van alle verbanden. Is het echter niet zo dat God de oorzaak is dan kunnen wonderen niet worden verklaard, dan wordt er immers afgeweken van de gebruikelijke oorzaak-gevolg relaties.

[p 168] Wat houdt de tweede positie in, en hoe verschilt die van de eerste?

De tweede positie stelt dat het geobserveerde niet zozeer veroorzaakt wordt, ofwel de zo veroorzaakt niet het oplichten van iets maar het is de dispositie van de ontvanger die het weerkaatsten bepaald, immers lucht weerkaatst niets en een vaste stof wel, zodoende kan men zeggen dat het oplichten een dispositie is van de ontvangende materie.

[p 169ff] Al-Ghazali geeft twee mogelijke antwoorden op de tweede positie. Wat zijn deze antwoorden? Hoe verschillen ze van elkaar? Denk je dat ze met elkaar verenigbaar zijn, of niet?

[p 169-171] De denkbeeldige tegenstander werpt een sceptisch argument op tegen al-Ghazali's positie: hoe kunnen we nog ergens zeker van zijn als we het principe van noodzakelijkheid weglaten uit ons begrip van gebeurtenissen? Leg uit hoe al-Ghazali dit argument weerlegt.